

Atıf/Citation

Harunoğulları, M., (2021), Doğal kaynaklar ekseninde iç savaşın coğrafyası. Doğu Coğrafya Dergisi 26(45), 151-170

DOĞAL KAYNAKLAR EKSENİNDE İÇ SAVAŞIN COĞRAFYASI

The Geography of Civil War in the Axis of Natural Resources

Doç.Dr. Muazzez HARUNOĞULLARI*

Öz

Dünyada yaşanan iç savaşlar, ülkelere özgü faktör ve süreçlerle (ekonomik durum, siyasi sistem ve temsili, etnik ve mezhepsel bölünmeler, nüfus yapısı ve dağılışı, doğal kaynaklar, gelir dağılımındaki adaletsizlik, insan hakları ihlalleri, sosyal huzursuzluk, özgürlük talepleri, işsizlik, yoksulluk, demokratik hak talepleri) ilişkili olarak meydana gelir. Soğuk savaş sonrasında ulusal sınırlar içinde yaşanan iç savaşlarda, aktörler, kaynaklar ve olaylar ulusal bir etken olarak dikkat çekmekle birlikte, uluslararası etkiler de göz ardı edilmemelidir. Her ne kadar iç dinamikler, iç savaş/sivil çatışma riskini belirlemede etkili olsa da aynı zamanda bir ülkenin diğer ülkelerle olan irtibatlarına bağlı olarak da devlet dışı aktörler ve bölgesel faktörler de bu riskin belirlenmesinde ve artmasında rol oynayabilmektedir. Bu çalışmada iç savaş yaşanan coğrafi mekanlarda ülke içi ekonomik ve toplumsal dinamikler yanında bu ülkelerde yer alan zengin doğal kaynakların da etkili olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca iç savaş yaşanabilecek ülkedeki toplumsal çatışmayı bir araç şeklinde kullanarak bu ülkelerdeki hegemonik amaçlarına ulaşmak isteyen dış aktörlerin şiddetli sivil çatışma riski üzerinde meydana getirdiği etkiler ele alınmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada iç savaşı bütünüyle ulus içi bir olgu olarak ele almanın uygun olmadığı, çatışmanın gerçekleştiği her bir devletin sınırları dışındaki aktörlerin de çatışma riskini etkilediği, buna neden olan ana faktörün doğal kaynak/enerji kaynağı bakımından zengin bölgelerin olduğu görüşü savunulmuştur. Çalışma, nitel araştırmalar içinde yer alan durum analizi yaklaşımıyla ve betimsel araştırma yöntemiyle ele alınmıştır. Yaşanan iç savaşlar sonucu bölgesel ve küresel güç odaklarının çıkar mücadelesi ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda doğal kaynaklar üzerinde yaşanan hegemonik güç mücadelesi, yeni siyasi oluşumların da meydana gelmesini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İç savaş, çatışma, doğal kaynak, siyasi coğrafya.

Abstract

Civil wars in the world occur in relation to country-specific factor and processes (economic situation, political system and representation, ethnic and sectarian divisions, population structure and distribution, natural resources, injustice in income distribution, human rights violations, social unrest, demands for freedom, unemployment, poverty, democratic rights demands). While civil wars, actors, resources and events that took place within national borders after the cold war draw attention as a national factor, international effects should not be ignored. Although internal dynamics are effective in determining risk of civil war/ conflict, non-state actors and regional factors may also play a role in determining and increasing this risk depending on the connections of a country with other countries. In this study, it is emphasized that rich natural resources in these countries are also influential in geographical places of civil war, as well as domestic economic and social dynamics. In addition, by using the social conflict in the country where civil war may take place as a tool, the effects of external

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü. muazzez@kilis.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9515-7833

actors that want to achieve their hegemonic goals in these countries on the risk of violent civil conflict are tried to be discussed. In this study, it is argued that it is not appropriate to consider the civil war as a totally domestic phenomenon, that actors outside the borders of each state where the conflict takes place affect the risk of conflict, and that the regions are rich in terms of natural/ energy resources. The research has been handled with the case study approach and descriptive research method included in qualitative research. As a result of the civil wars experienced, a struggle for interests of regional and global powers arises. At the same time, the hegemonic power struggle over natural resources enables new political formations to occur.

Keywords: Civil war, conflict, natural resource, political geography.

1. Giriş

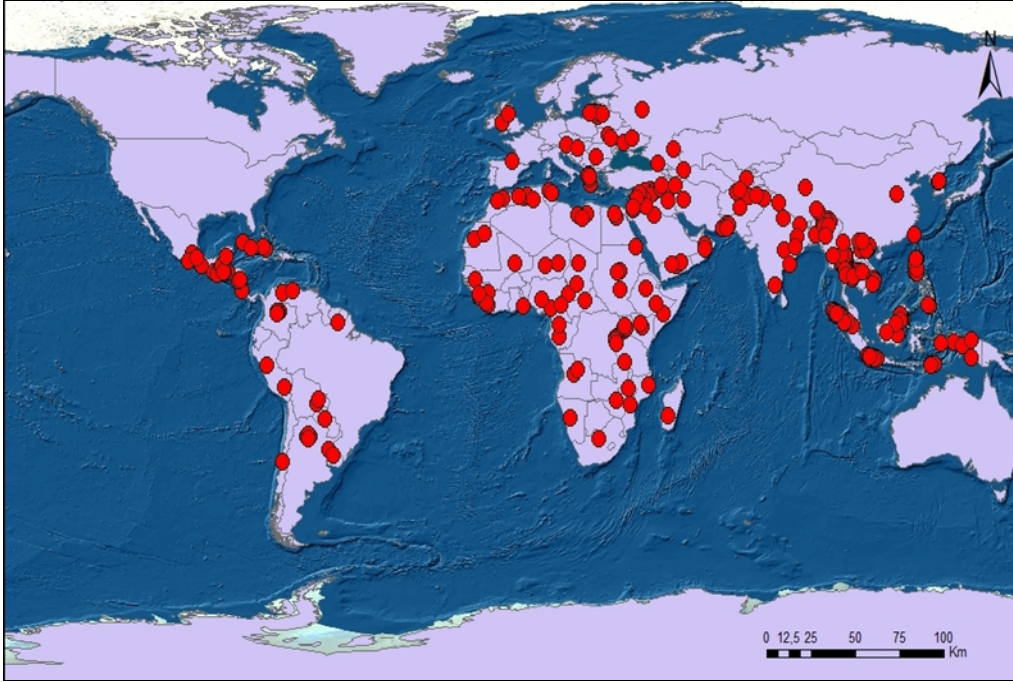
Coğrafya, siyasal amaçlar için yapılan güç mücadelelerinin mekânıdır. Strateji, büyük jeopolitik geniş düşünme; jeostrateji ise büyük ve geniş hedefler için jeopolitik vizyonu stratejik eyleme dönüştürme işidir. “Jeostrateji, jeopolitik vizyonun yönlendirmesi ve uluslararası ortamın, şartların ve fırsatların da dikkate alınması ile coğrafya genişliğinde “büyük” (stratejik) sonuçları hedefleyen planların hazırlanmasını veya çıkarların geliştirilmesini amaçlar. Jeostrateji, jeopolitik “ilgi” alanındaki çıkarların gerçekleştirilmesini, jeopolitik “etki” alanının ise çıkarlara uygun düşecek biçimde şekillendirilmesini esas alır. Jeostratejik planlama, devlete uluslararası ilişkilerde proaktif davranışlar için fırsatlar sunar.” (Eslen, 2008:11). Savaşın coğrafyası veya çatışma coğrafyası ise tarihi, çatışma çalışmalarını, jeopolitiği, siyasi ve beşeri coğrafya ile sosyal coğrafyayı ilgilendiren çok disiplinli bir araştırma alanıdır. Savaş coğrafyası, hegemonik¹ güçlerin jeopolitik ve jeostratejik hedeflerini, politikalarını, ekonomik çıkarlarını içerir. Mekânsal savaş coğrafyası mesafeler, erişebilirlik ve doğal koşullar açısından, savaşın taraflarını, savaşın süresini, şiddetini, zaferleri ve yenilgileri açıklamaya çalışır. Siyasi coğrafya çalışmalarında savaşın analizi yapılırken amaç, belirgin doğal coğrafi öneme sahip yerlerin veya stratejik doğal kaynak alanlarının savaşlara olan etkisini değerlendirmektir (Vehnämäki, 2002:50).

Ülkelerin fiziki ve beşeri coğrafi özellikleri, devletlerarası güç mücadelelerinde gücü elinde tutan taraf için büyük avantajları içinde barındırır. Lacoste (1998:14), “coğrafya önce savaş yapmaya ve gücü gerçekleştirmeye yarar” sözüyle sadece askeri harekâtın etkisi ve başarısını değil aynı zamanda devletin üstünde güç kullandığı insanları daha iyi denetlemek maksadıyla bölgeleri dizayn etmeyi de açıklar. Siyasi ve askeri uygulamalar için stratejik bir bilgi olan coğrafya, alanların fiziki görünümünün ekonomik, toplumsal, demografik, siyasi özelliklerinin yöntemli bir tanımını ifade eder. Fiziki coğrafi etkenler ile birlikte beşeri coğrafi etkenler, ülkelerin iktidarlarının ideolojik ve siyasi işlevlerinde önemli bir yere sahiptir. Günümüzde yeni savaş yöntemlerinin kullanılması, coğrafi unsurların, insan ve doğal çevre arasındaki ilişkilerin etkin şekilde incelenmesini gerektirir. Çünkü kaynakları kullanmak, doğal çevreyi değiştirmek veya yaşanmaz hale getirmek, nüfus değişimini istedik biçimde gerçekleştirmek için hedef alınan coğrafyayı tüm yönleriyle bilmek gerekir. Ayrıca ülkelerin jeopolitik- jeostratejik özellikleri, onların tüm stratejik davranışlarını etkilediğinden eylemlerin belirli fiziksel ortamlarda planlanması ve yürütülmesi kaçınılmazdır (Lacoste, 1998:12-15). Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşanan iç savaşlar, ülkelerin iç dinamiğine, özelliklerine ve diğer değişkenlerine göre farklılık gösterir. İç savaşlar nihayetinde iç yapıların ve iç koşulların etkileşimi ile ortaya çıkar. Coğrafyacılar, siyaset bilimcilerince tanımlanan devlet yapısı ve etnik yapı gibi iç yapıların, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), nüfus artışı, arazi, zayıf devlet kurumları ve kaynaklar gibi yerel faktörlerin tesirlerinin, coğrafi şartlardan etkilendiğini ileri sürmektedirler (O’Loughlin ve Witmer, 2005:3). İç savaşlar politik bağlamlar tarafından şekillenir, bölge ve nüfusları stratejik olarak iç savaşlarda rol oynar. Yerleşim yerleri, yer altı-yerüstü zenginlikleri, enerji kaynakları gibi nedenler de iç savaşlarda katalizör görevi görür (Raleigh vd., 2010:33).

1945’li yıllardan günümüze dünyanın farklı ülkelerinde yoğun sivil çatışmalar /iç savaşlar yaşanmış ve halen yaşanmaya devam etmektedir. 1945’ten sonraki yıllarda bağımsız devletlerin sayısı keskin bir şekilde artmış ve bu süreç içinde her yıl dünyanın farklı ülkelerinde en az bir iç savaş meydana gelmiştir. 1960’lı 1970’li, 1980’li ve 1990’lı yıllar dünyada iç savaşların en çok görüldüğü yıllar olmuştur. Sömürgelik karşıtı iç savaşlar göz ardı edilirse, iç savaşa en yakın bölgeler sırasıyla Asya (meydana gelen çatışma sayısı 34) ve Sahra altı Afrika (33), ardından Kuzey Afrika ve Orta Doğu (17), Latin Amerika (14), Doğu Avrupa, eski Sovyetler Birliği (9) ve "Batı" (2)’dir (Fearon ve Laitin, 2003:7). 1980’ler ve 1990’lı yıllar boyunca çatışmaların en çok meydana geldiği kıtalar Asya (dünyadaki çatışmaların %47’si) ardından Afrika (%33), Güney Amerika (%8), Kuzey Amerika (%7), Avrupa (%6) ve Avustralya (%1)’dir (Lei ve Michaels, 2014:144). Uluslararası sistemdeki devletler dönem boyunca az çok sürekli şiddetli iç çatışma riskine maruz kalmış ve çatışmaların sona ermesi de zor olmuştur. Kosova, Makedonya, Bosna, Somali, Haiti, Doğu Timor, Kolombiya 90’ların sonu 2000’lerin başında iç savaşlarla karşı karşıya gelmiş yerlere örnektir (Fearon ve Laitin, 2003:8). Yine 2000’li yılların başında Avrupa’da Rusya ve Ukrayna; Orta Doğu’da Mısır, İsrail, Irak, Suriye, Yemen; Asya’da Afganistan, Hindistan, Pakistan, Myanmar, Filipinler, Tayland, Nepal; Afrika’da Cezayir, Angola, Burkina Faso, Kamerun, Çad, Etiyopya, Kenya, Libya, Mali, Mozambik, Burundi, Nijer, Nijerya, Ruanda, Somali, Uganda, Güney Sudan ve Kongo şiddetli iç savaşlar yaşayan ülkelere örnek verilebilir. Günümüzde Yemen, Libya ve Suriye’de iç savaşlar yaşanmaya devam etmektedir (Pettersson ve Magnus, 2020:608-610). Orta Doğu, Orta

¹Hegemonya: Bir devlet ya da sınıfın işleyiş alanındaki hâkimiyetiyle diğer devlet ya da sınıfları kendisinin isteklerini gönüllü olarak yerine getirmeye mecbur bıraktığı bir konum. Devletler dünya-sistemi düzeyinde, sınıflar devlet düzeyinde hegemonik olarak adlandırılır (Flint ve Taylor, 2014:309).

Asya ve Kafkasya'da halen süren güç mücadelesinin Afrika ayağını Sudan, Angola, Nijerya, Gabon, Çad, Kongo Brazzaville ve Ekvator Ginesi oluşturmaktadır (Şekil 1) (Ayhan, 2009:440; Harunoğulları, 2017:133).

Şekil 1. Dünya'da yaşanan iç savaşlar ve çatışmalar, 1946–2020. (Harita; Fearon ve Laitin, 2003; Pettersson ve Magnus, 2020; Pettersson, 2020; ucdp-brd-codebook-201'den elde edilen verilerden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur).

Devletlerin sahip olduğu stratejik ve değerli kaynaklar ülke içi savaşların çıkmasında ve ülkelerin dış müdahalelere açık olmasında önemli bir yere sahiptir. Zengin doğal kaynak, maden, mineral ve enerji rezerv alanları, petrol ve doğal gazın iletiminde önemli olan geçiş güzergâhları, ülkelerin iç savaş yaşama süresi ile dış müdahalelerin etkisini ve oranını arttırmaktadır. Zengin doğal kaynaklara sahip bölgelerde, hem nüfuzunu² arttırmak hem de silah pazarı olarak bölgenin potansiyelinden faydalanmak isteyen devletler bakımından ülke içi çatışmalar iştah kabartmaya devam etmektedir. Hegemonik güçler, zengin maden ve enerji alanlarının hâkimiyetini ele geçirebilmek için ülkelerin iç dinamiklerini bir satranç oyunu gibi harekete geçirirler. Bu harekete geçirme eyleminde, ülke ekonomisi ve toplumun etnik yapısı önemli bir rol oynamaktadır. Ülke içi ekonomik ve toplumsal gerilimler, yönetimin baskıcı müdahalesi, iç savaş riskinin artmasına ve yönetime karşı protestoların şiddetlenmesine yol açmaktadır. Siyasi hakların eksikliği ile ekonomik zorluklar, yoksulluk gibi faktörlerin birbirini destekleyecek argümanlarla işlenmesi sonucu toplumsal şikâyetler ve çatışma durumu hızlı bir yükseliş sergilemektedir. Nüfusu, etnik ve inanç yönünden çeşitlilik gösteren ülkelerde iç çatışma potansiyeli çok daha fazladır. Ayrıca nüfus miktarı yüksek olan ülkelerde etnik grupların büyüklüğü sınır ötesindeki aynı etnik grupları da harekete geçirerek silahlı çatışmalara veya iç savaşlara müdahil olan sayıyı arttırabilir.

2. Coğrafya ve İç Savaş Dinamikleri

Soğuk savaşın sona ermesiyle, iç savaşların küresel ölçekte en yaygın çatışma biçimi olarak ortaya çıktığı ve bunların birçoğunun temel nedeninin etnik milliyetçilik olduğu yönünde etkili bir görüş söz konusudur. İç savaşın yaygınlığının, soğuk savaş sonrası yeni bir uluslararası sistemle ilişkili ani bir değişimden ziyade, esasen 50'li ve 60'lı yıllardan bu yana uzun süreli çatışmaların sürekli birikiminin bir sonucu olduğu söylenebilir (Fearon ve Laitin, 2003:75). Soğuk savaş sonrası dünya düzeninde yaşanan yeni gelişmeler ile farklı siyasi ve ekonomik işbirlikleri ortaya çıkmıştır. SSCB'nin çökmesi ile liderliğini ABD'nin üstlendiği dünya, tek kutuplu bir yapı kazanmış akabinde bölgesinde ekonomik ve siyasi olarak güçlenen ülkelerin ABD karşısında

²Nüfuz: Bir işi yapabilme gücü, kudret, iktidar. Bir bireyin, bir toplumsal kümenin, bir toplumun, başka birey, küme veya toplumlara egemenliği, baskısı ve denetimi altına alma, hürriyetlerine karışma ve onları belli biçimlerde davranmaya zorlama yetkisi veya yeteneği, iktidar. Sözü geçerlik, istediğini yaptırabilme gücü, erk (TDK, 2011:1168).

güç kazanmaya başlaması ve dünyayı etkileyen yeni ekonomik ve politik oluşumlar sebebiyle çok kutuplu bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren yaşanan hızlı ekonomik dönüşüm ile birlikte "küreselleşme" süreci hız kazanmış ve daha da güçlenmiştir. Geçmiş yüzyıllarda yaşanan küresel güç yapıları, günümüzde küreselleşmenin etkisiyle büyük bir değişim içindedir. Ulusal ve uluslararası siyasi, iktisadi ve sosyal güç akışları ideolojik bir hız kazanmıştır. Küreselleşmede yaşanan bu hızlı değişim ve dönüşüm yeni bir savaş argümanı üretmiş ve günümüz dünya düzeni içinde yaşanan iç savaşlar, yeni ve belirgin bir ekonomik özellik kazanmıştır. Bunun yanında iç savaşa taraf olan gruplar arasında (sahip olunan asker sayısı, silah ve teçhizat durumu, savaşa konu olan kıymetli arazi üzerindeki söz sahipliği gibi) pek çok bakımdan bir güç dengesi yaşanmaktadır. Buhaug vd.'ne göre (2009:546) bu güç dengesi; savaşın yapılış şeklini, niteliğini, savaşa nasıl müdahil olunacağı ve iç çatışmaya erken çözüm bulma ihtimali gibi durumları etkilemektedir. Soğuk savaş öncesi ve sonrası siyasi çatışmalarla ilgili üç yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Birincisi, 1990'larda iç savaşlarda yaşanan artış, uluslararası sistemdeki değişikliklerden ziyade II. Dünya Savaşı sonrası başlayan iç çatışmalar birikiminden kaynaklanmıştır. İkincisi, etnik ve dini çeşitliliğin veya daha fazla belirli kültürel demografyanın tek başına ülkeyi iç savaşa daha yatkın hale getirdiği doğru görülmemektedir. Bu bulgu, gazeteciler, politika yapıcılar ve akademisyenler arasındaki "çoğul" toplumları, etnik veya dini gerilimler ve antagonizmalar (tezatlar) nedeniyle özellikle çatışmaya eğilimli tutan ortak görüşe aykırıdır. Üçüncüsü, etnik ve diğer geniş siyasi şikâyetlerin en güçlü olduğu yerlere bakarak bir iç savaşın nerede çıkacağını tahmini konusunda çok az kanıt bulunmaktadır (Fearon ve Laitin, 2003:75).

Tarihsel süreçte yaşanan iç savaşlar veya silahlı çatışmalar analiz edildiğinde, bunları tetikleyen birden fazla gerekçe söz konusu olduğundan, tek bir neden belirtmek neredeyse imkânsızdır. Dünya güç dengesinde ve sisteminde meydana gelen değişimler, güçlü ülkelerin diğer ülkeler ve toplumlar üzerindeki etkilerini göstermek ve sahip oldukları nüfuzu sürdürmek için yaptıkları siyasi, ekonomik, askeri girişimler ve bu alanlarda uyguladıkları politikalar ile yeni güç sistemleri ortaya çıkmaktadır. 21. Yüzyılın dünya güç sisteminde yaşanan değişim ve dönüşüm, ülkeler arasında veya ülkeler içinde yaşanan savaşların ya da silahlı çatışmaların sebeplerini karmaşık bir hale getirmiştir. Ülkelerde yaşanan iç savaşların nedenleri; coğrafi faktörler (zengin maden alanları, verimli araziler, ormanlık sahalara, akarsular, göller, dağlık bölgeler vb.), sosyo-ekonomik ve siyasi faktörler şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca doğal kaynak alanlarından beslenerek güç elde etmek isteyen gruplar için zengin doğal kaynak bölgeleri de iç savaşların yaşanmasında son derece önemli bir etken olarak dikkat çekmektedir. Fiziki ve beşeri coğrafi şartlar (arazinin özellikleri, doğal kaynaklar, nüfusun dağılışı, etnisitesi ve inancı), iç savaşları tetikleyecek ve artıracak bir ortam oluşturacağı gibi savaşların çıkış sebeplerini, tarafların savaş stratejilerini, savaşın grupların üstünlüğü ele geçirme durumunu belirlemede de kritik bir rol oynamaktadır. Dağlık, bataklık, ormanlık arazilerde yaşanan çatışmalarda bu tür arazileri elinde tutan, arazi bilgisini ve avantajını iyi kullanan tarafın daha üstün bir duruma gelmesi aynı zamanda başarı sağlaması öngörülebilir. Savaşın yaşandığı ülkenin coğrafi konumu, yüzölçümü, yüzey şekilleri, beşeri özellikleri, sınırdaş olduğu komşu ülkeler ile ilişkileri, çatışmanın yaşandığı bölgelerdeki doğal kaynak zenginliği ve kaynakların paylaşımı iç savaşın şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

İç savaş üzerine çalışma yapan araştırmacılar farklı faktörlerin iç savaş üzerindeki etkisini yerel olarak incelemek için coğrafi veya mekânsal olarak ayrıştırılmış veri setleri oluşturmuşlardır. Hegre ve Raleigh (2006), yaptıkları çalışmada Orta Afrika'yı kapsayan nüfus büyüklüğü, konum ve iç savaş başlangıcı arasındaki bağlantılara dikkat çekmişlerdir. Silahlı çatışmanın yaşandığı yerlerdeki olay verileri, nüfuslar, başkentlere uzaklık, yol ağları, sınırlar hakkındaki coğrafi ayrıştırılmış verilerle ilişkilendirilmiştir (Dertwinkel, 2009:16). Bölgelerin coğrafi özellikleri, grupların savaşa yönelik tavırlarını önemli ölçüde şekillendirir. Engibeli arazilere sahip bölgelerde, uzun mesafeler arasında bir geçiş sahası olan coğrafyalarda veya geliri arttırmak için temel oluşturabilecek uluslararası pazarlara-güvenli yerlere erişimi sağlayan alanlarda, silahlı çatışmaya taraf olan grupların güçlerinin tahmin edilmesinin zorluğu, yaşanacak savaşın ne kadar süreceği üzerinde etkilidir (Buhaug vd., 2009:546). Doğal kaynak, etnik çeşitlilik ve ülke topraklarındaki etnik grupların coğrafi dağılışı, toplumda yaşanan ekonomik ve sosyal gerilimler, siyasi kurumların zayıflığı gibi faktörler iç savaşların çıkmasında veya savaşın alansal yayılımı ve süresinde etki sahibidir. O'Loughlin ve Witmer (2005:3)'e göre iç savaş riskini; doğal kaynaklara bağımlılık, etnik diasporalar, toplam nüfus ve nüfusun coğrafi dağılımı, engibeli arazi, siyasi kurumsal yapı ve devletin gücü, toplumsal bölünmeler, daha önce yaşanan toplumsal gerilimler ve iç savaş deneyimleri gibi faktörler arttırmaktadır. Yüksek değerli kaynaklara sahip bölgelerde kaynakların sömürülmesi veya isyanların dış finansmana daha kolay erişime sahip olması gibi nedenlerle Uganda, Mozambik ve Peru gibi ülkeler şiddete daha yatkın bir özellik göstermektedir (Weinstein, 2007). Bunların yanında iç çatışmaların lokasyonu (Bahaug ve Gates, 2005; Raleigh ve Hegre, 2005), elmasların, değerli taşların (Gilmore, vd., 2005a) ve petrol sahalarının konumu (Lujala, Rød ve Thieme, 2007), etnik grupların coğrafi yerleşim örüntüleri (Weidmann, Rød ve Cederman, 2010) iç savaşlar üzerinde etkili olmuştur.

İç savaş riskinin ve süresinin, etnik veya dini bir azınlığın yaşadığı ücra-kırsal alanlarda, engebeli dağlık veya ormanlık araziye ve değerli doğal kaynak yataklarına sahip bölgelerde yüksek olduğu düşünülmektedir (Buhaug ve Lujala, 2005:400). Doğal kaynakların zenginliği, rezerv alanı, arazinin avantajlı durumu gibi faktörler, hükümet ile isyan eden grup arasındaki güç dengesi üzerinde önemli derecede rol oynamaktadır. Ayrıca Avrasya ve Afrika'da 1946-2003 yılları arasında yaşanan iç savaşlarda, etnik grupların konumu ve iktidara erişimi, arazi ve mesafeye ilişkin verilerin analiz edildiği bir çalışmada etnik gruplar ile merkez-çevre arasındaki bağlantının iç savaş üzerindeki etkisi de söz konusudur (Buhaug vd., 2009:546). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan iç savaşların büyük kısmı, bağımsızlık veya bölgesel özerklik için yapılan etnik çatışmalar olarak dikkat çekmektedir. Azınlıkların dillerine ve inançlarına karşı devlet tarafından yapılan ayrımcılığın daha yüksek bir iç savaş riskine yol açacağı muhtemeldir. Ayrıca kişi başına düşen gelir seviyesindeki adaletsizlik, halkın refah seviyesine yönelik beklentilerinin devlet tarafından karşılanmaması da iç savaş riskini arttırabilir. Toplumun belli bir kesiminin veya etnik grubun seküler eğilimi veya dini farklılığı halkların ayaklanmalarında etkili olabilmektedir. Etnik sebeplerle meydana gelen ayaklanmalar, kokain veya elmas trafiğine odaklanan fundamentalistlere, etnik milliyetçilere veya isyancılara eşit derecede hizmet etmiştir (Fearon ve Laitin, 2003:75).

Gelişmekte olan ülkelerdeki gelir adaletsizliği, bireylerin milli gelirindeki düşüklük, temel gıdalara erişimin ekonomik sebeplerle sınırlı olması, yoksul bölgelerin yaygınlığı, işsizlik, belli bir etnik grubun egemenliği, siyasi istikrarsızlık gibi pek çok nedenden dolayı görülen toplumsal huzursuzluklar iç savaşların çıkmasına bir zemin oluşturabilmektedir. Ekonomik yönden zayıf olan ülkelerde iç savaş veya silahlı çatışma yaşama riski yüksektir. Yapılan çalışmalar, düşük gelirli ülkelerde çatışma yoğunluğunun "coğrafya ve yoksulluk" gibi iki ana belirleyicisinin olduğunu göstermektedir. Fearon ve Laitin (2003) yaptıkları bir çalışmada iç savaşın düşük gelirli toplumlarda daha yaygın olduğu sonucuna varmışlardır. Gates (2002:13), iç savaşın nedenlerine ilişkin araştırmasında ekonomik fırsat yokluğunun ve yoksulluğun, etnik egemenliğin ve siyasi istikrarsızlığın iç savaşların yaşanmasında önemli olduğunu ifade eder. İç savaşların yaşandığı toplumlar dikkate alındığında tüm bu toplumların düşük gelirli olduğu görülür. İktisadi sefalet dünya genelinde yaygın olduğu halde şiddetli çatışmalar birkaç ülkede yaşanır. Ekonomik eşitsizlik, bağıl yoksulluk iç savaş yaşayan toplumlarda yaygınlık gösterir. Bu toplumlarda ekonomik fırsat eksikliği, yoksulluk, çatışma tarihi, etnik egemenlik ve politika, istikrarsızlık hem uluslararası hem ulus içi çatışmayı anlamada önemli faktörlerdir (O'Loughlin ve Witmer, 2005:4). Bu alanda yapılan çalışmalar, yüksek yoksulluk yaşanan bölgelerde çatışmanın fırsat maliyetinin daha düşük olduğunu, isyancıların daha düşük maliyetle kendileri için savaşılabilecekleri toplayabildiklerini göstermektedir. Öte yandan, yoksulluk ile çatışmayı ilişkilendiren farklı mekanizmalar olabilir. Örneğin, yoksul insanlar hükümete karşı daha büyük bir "şikayet" derecesi taşıyabilir ve bu nedenle hükümet karşıtı isyancılara katılma olasılıkları yüksektir. Çoğu zaman etnik köken başlı başına iç savaş için doğrudan bir sebep oluşturmaz. Sebepler daha çok toplumsal, ekonomik veya tarihi adaletsizliğin sonuçlarını yansıtır. Ekonomik geri kalmışlığı kontrol ettikten sonra, etnik ve kast kutuplaşması, toprak eşitsizliği ve siyasi katılım gibi diğer olası çatışma belirleyicilerinin de şiddeti etkilemediği görülmüştür (Do ve Iyer, 2010:736).

Gelişmekte olan ülkelerde siyaset pratiği, siyasetin sosyal ve ekonomik sonuçları büyük ölçüde değişmektedir. Yavaş ekonomik büyüme, yolsuzluk, otoriter yönetim gibi kaynak bolluğu ile ilişkili olma eğiliminde olan faktörler, istikrarsız iç politikalar yaratır. Devlet kontrolündeki madencilik sektörünün hâkimiyeti, ekonominin uzun vadeli planlamasını zorlaştıran ve kaynak zengini ülkeyi patlama ve çöküş döngülerine maruz bırakan dünya pazarındaki emtia³ fiyatlarının dalgalanmasına karşı savunmasız hale getirir. Bu kırılabilirlik, emtia ihraç eden ekonomilerin küresel çevreye yayılmasıyla birleştiğinde çatışma için alan yaratılabilir (Le Billon, 2008:347). Ekonomik olarak az gelişmiş devletler, zengin olanlara göre muhtemelen daha zayıf kamu mallarına sahiptirler. Yoksul ülkeler potansiyel isyancıları caydırmak ve bunlarla savaşmak için düşük askeri güce veya devlet kapasitesine sahip olma eğilimindedir (Dertwinkel, 2009:8). Zayıf ekonomiye sahip ülkelerin çoğunda devletin "kanun ve düzen" sağlama ve yatırım yapan şirketleri gasptan koruma yeteneği sınırlı olmakta ve uzak bölgelere doğru bu koruma yeteneği azalmaktadır. Bu sebeple büyük firmalar devlet kontrolü dışındaki bölgelerde faaliyet göstermekten kaçınır. Ancak bazen firmaların devlet otoritesinin güçsüz olduğu sahalarda faaliyet göstermeleri gerekebilir. Devlet otoritesinin zayıf olduğu bölgedeki zengin kaynaklar; özel ordular, milisler ya da savaş ağalarının organize saldırılarının artmasına yol açarsa bu gruplar devlete doğrudan meydan okuyabilir, isyancı grupları destekleyerek devletin bölgedeki etkisini zayıflatabilirler (Ross, 2001:10-11). Özellikle gelir ve kaynakların ulusal düzeyde eşitsiz dağılımı, işsizlik ve yoksulluk ayrılmaz bir iç savaşın büyümesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunur. Ayrıca stratejik öneme sahip değerli doğal kaynaklar

³Emtia: Ticarete konu olan mallar, satılacak şeyler (TDK, 2011:1148).

barındıran toprakların ele geçirilmesi gruplar açısından son derece önemli olabilir. Güçsüz tarafın elinde tuttuğu doğal kaynak zenginliği kendisini finanse etmesine katkı sağlayacağından çatışmanın süresini uzatabilir ve müzakere yerine savaşmak tercih edilebilir. Zengin kaynak alanları çatışmanın yoğunluğunu etkileyebilir. Doğal kaynaklar üzerine yaşanan çatışmalarda güçlü taraf bu kaynaklar üzerinde söz sahibi ise bu durumda daha kısa zamanda bir zafer kazanılması ve çözüm üretilerek savaşın süresinin kısaltılması söz konusu olabilir. Rakip gruplar savaşarak kaynaklardan elde edecekleri gelirleri kaybetmek yerine işbirliği yaparak kaynaklardan pay almayı ve zengin olmayı tercih edebilir.

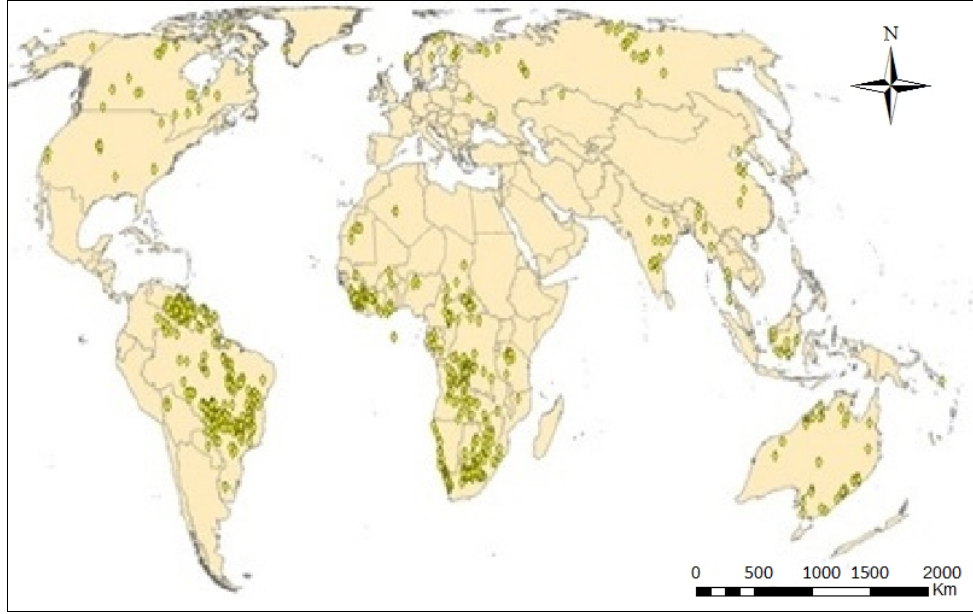
Coğrafi literatür incelemesi, maden çıkarılan ülkelerdeki şiddetin yalnızca yerel dinamiklerle değil, aynı zamanda küresel maden çıkarma, üretim ve tüketim zinciri ve “mülksüzleştirme rejimleri” ile ilişkili olduğunu öne sürmektedir (Le Billon, 2008). İç savaşların çıkmasında sürece dâhil olan uluslararası faktörlerin de etkileri söz konusudur. Stratejik kaynaklara sahip olan ülkelerde özellikle yabancı güçlerin/aktörlerin sürece dâhil olması kaçınılmazdır. Devletler çoğu zaman ülkelerde yaşanan iç anlaşmazlıklara, çatışmalara, savaşlara doğrudan müdahaleden ziyade dolaylı yollarla müdahil olmakta, silah yardımlarını veya grupları yönlendirme ve organize etmeyi gizli yollarla yapmayı tercih etmektedirler. Diğer devletlerin veya yabancı güçlerin iç savaşlara müdahil olmasında itici ve çekici faktörler rol oynar. İtme ve çekme faktörleri arasındaki fark, ilgili ülkenin yönetimi ve ulusuyla barış ve savaş arasında ne kadar serbestçe seçim yapabileceğidir. Mevzubahis devletin egemenliğini ciddi biçimde ihlal ederek müdahale eden devlet veya devletlerin isyan eden gruplara askeri ve finansal yardımları kendilerine ciddi maliyetler getirir (Vehnämäki, 2002:52; Glenditsch, 2007:296). Devlet üzerinde siyasi gücünü arttırmaya ya da devletten koparak kendi bağımsız yönetimini kurmaya çalışan bir etnik veya dini grubun işgal ettiği alanlar çoğu zaman stratejik bir kaynak bölgesi ve çevresi olarak dikkat çekmektedir. Bu şekilde yaşanan çatışmalar çoğunlukla uluslararası basında etnik ve mezhepsel çatışmalar şeklinde yer bulur. Ancak devlete karşı başkaldıran gruplar genellikle ihtiyaç duydukları savaşçılar, yeni askerler ile askeri teçhizat sağlamak amacıyla kaynakların mali faydalarından yararlanma düşüncesindedirler. Özellikle savaşan gruplar tarafından kontrol edilen ve uluslararası ticaret ağlarına bağlı bölgelerde yeni savaş ekonomileri meydana gelebilmektedir. Bu bölgelerde silahlı grupların kaynaklardan yüksek seviyede yararlanabilmek ve kaynaklara erişimi sürdürmek için şiddeti artırma yolunu tercih etmesi durumunda iç savaşların sona ermesi zorlaşmaktadır.

3. Doğal Kaynak Coğrafyaları

Doğal kaynaklar “biyokütle (odun, mahsuller, gıda, yem ve bitki gibi), fosil yakıtlar (kömür, doğal gaz ve petrol), metallere (demir, alüminyum ve bakır gibi), metalik olmayan mineraller (çakıl ve kireç taşı, kum dahil), su ve toprak” sosyo-ekonomik sistemlerimizi meydana getiren malların, hizmetlerin ve altyapının temelini oluşturmaktadır (UN, 2019:31). Son 50 yılda dünya nüfusu iki katına, küresel GSYİH dört katına çıkmıştır. Hem ekonomik kalkınmadaki hem de nüfusun refah seviyesindeki artışı beslemek ve sürdürmek için büyük miktarda doğal kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. 1970’lerden bu yana küresel kaynak talebindeki yükselişe bağlı olarak kaynak çıkarımında da hızlı büyüme yaşanmıştır. Dünya doğal kaynaklarının önemli bir kısmı gelişmekte olan ekonomilerde bulunmaktadır.

Doğal kaynakların en fazla yoğunlaştığı alanlar Güney Amerika’nın kuzey yarısı (Amazon dahil), Orta Afrika (Nil’in dalgakıranları dahil), Basra Körfezi, Güney ve Güneydoğu Asya, Endonezya ve Batı Pasifik adalarıdır. Bu alanlar dünyanın başlıca petrol kaynaklarını, birçok önemli maden kaynağını, tüm tropikal keresteyi ve en önemli nehir sistemlerinin bir kısmını kapsamaktadır. Afrika, petrol, değerli taşlar, mineraller (boksit, krom, kobalt, bakır, altın, manganez, fosfat kayası, platin, titanyum ve uranyum gibi) ve kereste bakımından zengin kaynak rezervlerine ev sahipliği yapmaktadır. Kenya, Malawi, Sierra Leone, Svaziland, Uganda ve Zambiya’da da değerli kereste meşcereleri hasat edilmektedir. Kongo, Gine Körfezi, Zambiya, Orta Doğu petrol rezervleri, Nil, Ürdün, Dicle, Fırat ve İndus nehirlerinin verimli havzaları, Hazar petrol ve doğal gaz bölgesi iştah kabartmaktadır. Angola, Sierra Leone, Liberya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Burma elmas yatakları bakımından önde gelen ülkelerdir (Şekil 2) (Klare, 2001a). Angola’da elmas madenciliği 1916’da başlamış, 1921-1945 yılları arası üretim 800 bin karata kadar ulaşmış, 1945’ten sonra bu rakam 1 milyona, 1973’te 2,4 milyona çıkmıştır. Portekiz’in 500 yıl boyunca sömürgesi olan Angola’da, Portekiz’e karşı bağımsızlık savaşının yaşandığı 1975 yılından hemen önce ve sonra üretim neredeyse felç olmuştur. Sierra Leone’de elmaslar ilk kez 1930’da Fotingaia yakınlarındaki Gbororo nehrinde ve Freetown’un 225 km doğusunda keşfedilmiştir. 1948’de Koidu yakınlarında, 1952’de Yengema’nın 50 km güneyinde Tongo bölgesinde yeni elmas alanları bulunmuştur. Ülkede üretim 1932’de 749 karat ile başlamış, 1950 ve 1960’larda yıllık üretim 2 ila 3 milyon karatla zirveye ulaşmıştır. Elmaslar Sewa nehri havzasında Moa ve Moro nehirlerinde bulunmaktadır. Liberya’da elmaslar ilk olarak 1910 yılında Orta Liberya’da Monrovia yakınlarında, 1920’lerin sonlarında Batı Liberya’da Morro ve Lofa nehri havzalarında keşfedilmiştir. Ayrıca Gine ve Fildişi sahili sınırına yakın Sankole bölgesinde de elmas yatakları bulunmaktadır. Ülkedeki yasadışı elmas madenciliği nedeniyle Liberya’daki elmas üretimi hakkında kesin verilerden söz etmek zordur. Liberya’nın komşuları olan

Gine ve Sierra Leone’de de durum benzerdir. Burma (Myanmar)’da elmasların varlığı 1970’lerin başından itibaren uluslararası alanda bilinmektedir. Ülkenin kuzey (Momeik) ve güney (Theindaw) kesimlerinde önemli miktarda elmas üretimi gerçekleştirilmiştir. 1990’lı yılların başında yıllık üretim 200 karat dolaylarında iken 1998’de bu miktar 5 karata kadar düşmüştür (Gilmore, vd., 2005a:39-93).

Şekil 2. Dünya elmas rezervlerinin coğrafi dağılışı. Kaynak: Gilmore, vd. 2005b; PRIO, 2020.

Afganistan, Angola, Burma, Etiyopya, Endonezya, Filipinler, Güney Sudan, Hindistan, Kongo, Kolombiya, Namibiya, Nijer, Timor, Papua Yeni Gine gibi ülkeler hem hidrokarbon enerji kaynakları hem de değerli taşlar bakımından oldukça zengin rezervlere sahip ülkelerden bazılarıdır. Tablo 1’de doğal kaynak zengini olan ve sahip oldukları kaynaklar nedeniyle iç savaş yaşamış ülkelerin bir kısmı yer almaktadır.

Tablo 1. 1946-2020 yılları arasında iç savaş/ silahlı çatışma yaşayan bazı ülkeler ve sahip oldukları doğal kaynaklar

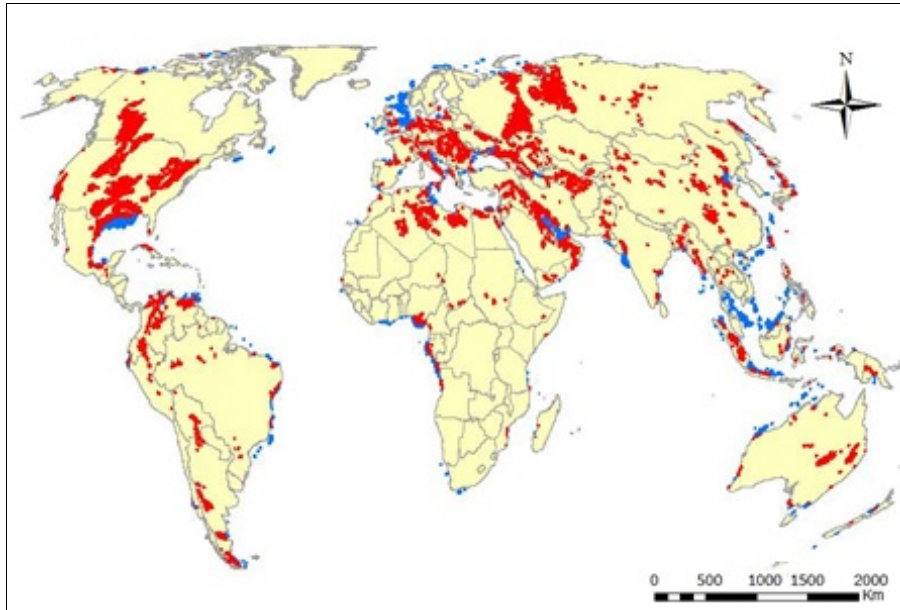
Ülkeler	Doğal Kaynaklar
Afganistan	Doğal gaz, petrol, kömür, bakır, kromit, talk, barit, kükürt, kurşun, çinko, demir cevheri, tuz, kıymetli ve yarı değerli taşlar
Angola	Petrol, elmas, demir cevheri, fosfatlar, bakır, feldispat, altın, boksit, uranyum
Burkina Faso	Altın, manganez, çinko, kireçtaşı, mermer, fosfatlar, pomza, tuz
Burundi	Nikel, uranyum, nadir toprak oksitleri, turba, kobalt, bakır, platin, vanadyum, niyobyum, tantal, altın, kalay, tungsten, kaolin, kireçtaşı
Burma (Myanmar)	Petrol, doğal gaz, kereste, kalay, antimon, çinko, bakır, tungsten, kurşun, kömür, mermer, kireçtaşı, değerli taşlar
Cezayir	Petrol, doğal gaz, demir cevheri, fosfatlar, uranyum, kurşun, çinko
Çad	Petrol, uranyum, natron, kaolin, balık (Çad Gölü), altın, kireçtaşı, kum ve çakıl, tuz
Çin	Kömür, demir cevheri, helyum, petrol, doğal gaz, arsenik, bizmut, kobalt, kadmiyum, ferrosilikon, galyum, germanyum, hafniyum, indiyum, lityum, cıva, tantal, tellür, kalay, titanyum, tungsten, antimon, manganez, magnezyum, molibden, selenyum, stronsiyum, vanadyum, manyetit, alüminyum, kurşun, çinko, nadir toprak elementleri, uranyum
Etiyopya	Altın, platin, bakır, potas, doğal gaz
Endonezya	Petrol, altın, gümüş, kalay, doğal gaz, nikel, kereste, boksit, bakır, kömür
Filipinler	Kereste, petrol, nikel, kobalt, gümüş, altın, tuz, bakır
Güney Sudan	Altın, elmas, petrol, sert ağaç, kireçtaşı, demir cevheri, bakır, krom cevheri, çinko, tungsten, mika, gümüş
Hindistan	Kömür (dünyanın dördüncü en büyük rezervleri), antimon, demir cevheri, kurşun, manganez, mika, boksit, nadir toprak elementleri, titanyum cevheri, kromit, doğal gaz, elmas, petrol, kireçtaşı
Irak	Petrol, doğal gaz, fosfatlar, kükürt
Kamerun	Petrol, boksit, demir cevheri, kereste
Kenya	Kireçtaşı, soda külü, tuz, değerli taşlar, çinko, diatomit, alçıtaşı
Kongo	Kobalt, bakır, niyobyum, tantal, petrol, endüstriyel ve değerli elmaslar, altın, gümüş, çinko, manganez, kalay, uranyum, kömür, kereste
Kolombiya	Petrol, doğal gaz, kömür, demir cevheri, nikel, altın, bakır, zümrüt

Tablo 1 devamı. 1946-2020 yılları arasında iç savaş/ silahlı çatışma yaşayan bazı ülkeler ve sahip oldukları doğal kaynaklar

Libya	Petrol, doğal gaz, alçıtaşı
Mali	Altın, fosfatlar, kaolin, tuz, kireçtaşı, uranyum, alçıtaşı, granit, boksit, demir cevheri, manganez, kalay ve bakır yatakları
Malezya	Kalay, petrol, kereste, bakır, demir cevheri, doğal gaz, boksit
Malawi	Kireçtaşı, uranyum, kömür ve boksit yatakları
Mısır	Petrol, doğal gaz, demir cevheri, fosfatlar, manganez, kalker, alçıtaşı, talk, asbest, kurşun, nadir toprak elementleri, çinko
Mozambik	Kömür, titanyum, doğal gaz, hidroelektrik, tantal, grafit
Namıbya	Elmas, bakır, uranyum, altın, gümüş, kurşun, kalay, lityum, kadmiyum, tungsten, çinko, tuz, balık, petrol, kömür ve demir cevheri yatakları
Nepal	Kuvars, su, kereste, küçük linyit yatakları, bakır, kobalt, demir cevheri
Nijer	Uranyum, kömür, demir cevheri, kalay, fosfatlar, altın, molibden, alçıtaşı, tuz, petrol
Nijerya	Doğal gaz, petrol, kalay, demir cevheri, kömür, kireçtaşı, niyobyum, kurşun, çinko
Pakistan	Geniş doğal gaz rezervleri, sınırlı petrol, düşük kaliteli kömür, demir cevheri, bakır, tuz, kireçtaşı
Ruanda	Altın, kassiterit (kalay cevheri), wolframit (tungsten cevheri), metan
Sierra Leone	Elmas, titanyum cevheri, boksit, demir cevheri, altın, kromit
Somali	Uranyum ve büyük ölçüde kullanılmamış demir cevheri rezervleri, kalay, alçıtaşı, boksit, bakır, tuz, doğal gaz, muhtemel petrol rezervleri
Suriye	Petrol, fosfatlar, krom ve mangan cevherleri, asfalt, demir cevheri, kaya tuzu, mermer, alçıtaşı
Tayland	Kalay, kauçuk, doğal gaz, tungsten, tantal, kereste, kurşun, balık, alçıtaşı, linyit, florit
Timor	Altın, petrol, doğal gaz, manganez, mermer
Üganda	Altın, bakır, kobalt, hidroelektrik, kireçtaşı, tuz
Vietnam	Açık deniz petrol ve gaz yatakları, antimon, fosfatlar, kömür, manganez, nadir toprak elementleri, boksit, kromat, kereste
Yemen	Petrol, balık, kaya tuzu, mermer, kömür, altın, kurşun, nikel ve bakır yatakları
Papua Yeni Gine	Altın, bakır, gümüş, doğal gaz, kereste, petrol, balıkçılık
Zambiya	Bakır, kobalt, çinko, kurşun, kömür, zümrüt, altın, gümüş, uranyum

Kaynak: CIA, 2020. www.cia.gov/cia/publications/factbook verilerinden yararlanılmıştır.

Önemli kaynak bölgeleri olan Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Kafkaslar dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz üreticilerinin yer aldığı coğrafyalardır (Şekil 3). Bu bölgeler sahip oldukları zengin hidrokarbon rezervler nedeniyle geçmişte olduğu gibi gelecekte de enerji savaşlarının yaşanacağı yerler olmaya devam edecektir. Tüketim hızlarına ve kullanılabilir rezerv durumlarına göre mevcut petrol rezervlerinin 50 ila 75 yıl içerisinde tükeneceği, doğal gaz rezervlerinin ise en az 200 yıl yeteceği öngörülmektedir (BP, 2017).

Şekil 3. Dünya hidrokarbon rezervlerinin dağılışı. Kaynak: Thieme vd., 2007.

Her geçen gün dünyanın farklı yerlerinde yeni doğal gaz rezervlerinin bulunması, bu kaynağın ömrünün birkaç yüzyıl daha önemini koruyacağını göstermektedir. Petrol ve doğal gaz tüketim hızındaki değişiklikler veya

yeni rezervlerin bulunması bu öngörülerini değiştirebilir (BP, 2017). 1946'dan itibaren büyük rezervlere sahip 910 petrol sahasından 782'si 65 farklı ülkede keşfedilmiştir. Devasa petrol sahası keşiflerinin oranı 1960'larda ve 1970'lerde zirveye ulaşmıştır. Keşiflerin olduğu ülkelerin %41'i Asya'da, %18'i Avrupa, %16'sı Afrika, %12'si Kuzey Amerika, %9'su Güney Amerika'da ve %4'ü Okyanusya'dadır (Tablo 2) (Lei ve Michaels, 2014:4).

Tablo 2. Dünyada 1946-2003 yılları arasında keşfedilen dev petrol sahaları ve sayısı

Ülke	Keşfedilen dev petrol saha sayısı	Ülke	Keşfedilen dev petrol saha sayısı	Ülke	Keşfedilen dev petrol saha sayısı
Eski SSCB	41	Angola	7	Türkmenistan	1
Suudi Arabistan	29	Malezya	7	Avusturya	1
İran	27	Kolombiya	5	Azerbaycan	1
ABD	25	Pakistan	5	Bangladeş	1
Çin	21	Katar	5	Fildişi Sahili	1
Irak	20	Arjantin	4	Danimarka	1
Nijerya	19	Kongo	4	Ekvador	1
Avustralya	18	Hollanda	3	Ekvator Ginesi	1
Libya	16	Peru	3	Gabon	1
Norveç	15	Tayland	3	Almanya	1
Kanada	14	Trinidad ve Tobago	3	Macaristan	1
Endonezya	14	Tunus	3	Fas	1
Meksika	14	Bolivya	2	Namibya	1
BAE	14	Brunei	2	Yeni Zelanda	1
Brezilya	13	Fransa	2	Papua Yeni Gine	1
Birleşik Krallık	12	İtalya	2	Filipinler	1
Venezuela	12	Kazakistan	2	Romanya	1
Mısır	11	Myanmar	2	Rusya Fed.	1
Umman	10	Sudan	2	İspanya	1
Kuveyt	9	Vietnam	2	Suriye	1
Cezayir	8	Yemen	2		
Hindistan	8	Afganistan	1		

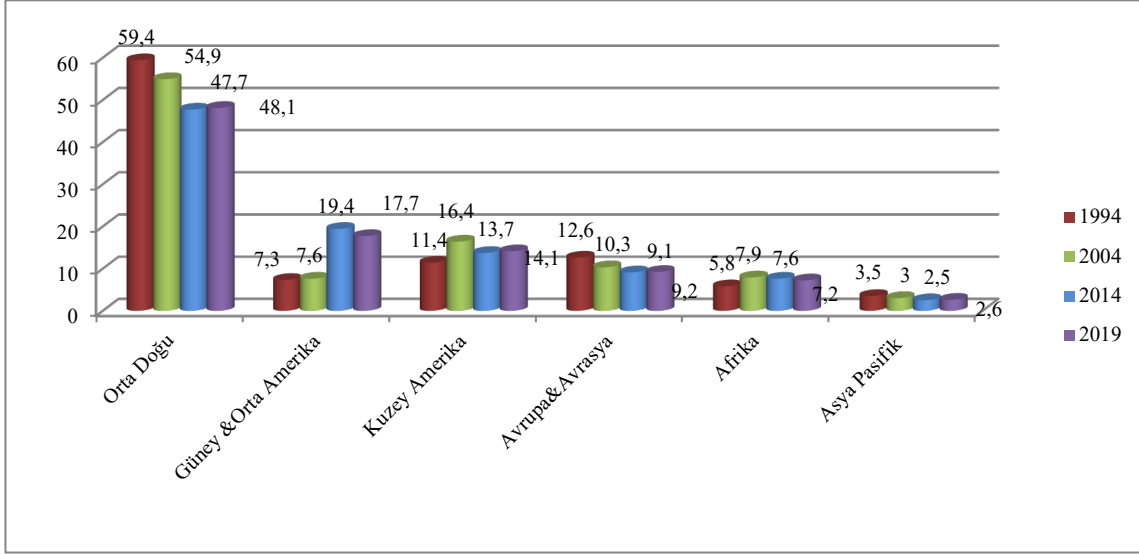
Kaynak: Lei ve Michaels, 2014:155.

Özellikle Orta Doğu petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Hazar havzasında ve kutuplarda yeni petrol ve gaz sahaları bulunmasına rağmen, Orta Doğu sahip olduğu rezervlerle hala büyüklüğünü korumakta, dünya petrol üretiminin büyük bölümünü elinde tutmaktadır (Tablo 3, Şekil 4). Batı Afrika, Hazar, Latin Amerika, Güney Çin Denizi, Doğu Akdeniz petrol –gaz rezervleri (Tablo 4, Şekil 5) ve potansiyeli nedeniyle muhtemel savaş oluşturan bölgeler konumundadır.

Tablo 3. Dünya petrol rezervinin bölgesel dağılışı (milyar varil)

Bölgeler	1994	2004	2014	2019	2019 Yılı Toplam Pay %	2019 Yılı R/Ü Oranı
Kuzey Amerika	127.6	223.7	232.5	244.4	14.1	27.2
G. & Orta Amerika	81.5	103.4	330.2	324.1	17.7	143.8
Avrupa & Avrasya	141.2	140.8	154.8	160.1	9.2	38.9
Orta Doğu	663.6	750.1	810.7	833.8	48.1	75.3
Afrika	65.0	107.6	129.2	125.7	7.2	41.0
Asya & Pasifik	39.2	40.6	42.7	45.7	2.6	16.4
Dünya Toplam	1118.0	1366.2	1700.1	1733.9	100.0	49.9

Kaynak: BP, 2015; BP, 2020.

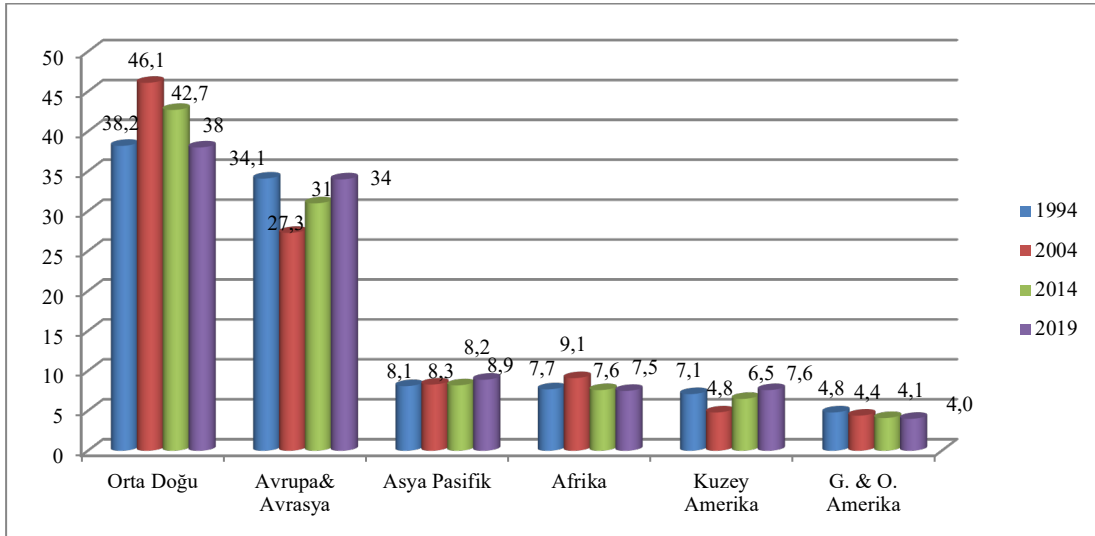

Şekil 4. Kanıtlanmış petrol rezervlerinin bölgesel payları -% (1994, 2004, 2014, 2019 yılları). Kaynak: BP, 2015; BP, 2020.

Tablo 4. Dünya doğal gaz rezervlerinin bölgesel dağılışı (Trilyon m³)

Bölgeler	1994	2004	2014	2019	Toplam Pay %	R/Ü Oranı
Kuzey Amerika	8.5	7.5	12.1	15.0	7.6	13.3
G. & Orta Amerika	5.7	7.0	7.7	8.0	4.0	46.0
Avrupa & Avrasya	40.6	42.7	58.0	67.6	34.0	90.0
Orta Doğu	45.5	72.2	79.8	75.6	38.0	108.7
Afrika	9.1	14.2	14.2	14.9	7.5	62.7
Asya & Pasifik	9.7	13.0	15.3	17.7	8.9	26.3
Dünya Toplam	119.1	156.5	187.1	198.8	100.0	49.8

Kaynak: BP, 2015; BP, 2020.

Şekil 5. Kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin bölgesel payları -% (1994, 2004, 2014, 2019 yılları). Kaynak: BP, 2015; BP, 2020.

Hidrokarbon kaynaklar bakımından diğer zengin bir bölge de Doğu Akdeniz'dir. Tarihi dönemler boyunca devletlerin üzerinde güç mücadelesinde bulunduğu kıyıları barındıran Doğu Akdeniz, sahip olduğu doğal gaz ve petrol rezervleriyle son yıllarda siyasi, hukuki ve ekonomik mücadelenin odağına yerleşmiştir. Doğu Akdeniz'de 2010 yılı ve sonrasında yapılan gaz keşifleri, hem bölgesel faydalar sağlamasına hem de

bölgenin gaz dağıtım merkezi olmasına katkı sağlayacak önemli keşiflerdir. Tablo 5, Doğu Akdeniz'deki doğal gazın toplamının 3,022 bcm'ye ulaştığını göstermektedir. Mısır'ın Akdeniz kıyısında bulunan Zohr'daki son keşifler miktar artışında önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo 5. Doğu Akdeniz'in açık deniz alanlarındaki doğal gaz kapasitesi

Ülke	milyar metreküp (bcm)
İsrail	
Tamar	283 (kanıtlanmış rezervler)
Leviathan	510-540 (tahmini rezervler)
Bir dizi küçük alan	85 (tahmini rezervler)
Kıbrıs	
Afrodit	85-140 (tahmini rezervler) - 198
Suriye	240
Lübnan	850
Ürdün	6
Gazze	
Gazze Deniz	28 (tahmini rezervler)
Mısır	
Zohr	850 (keşfedildi)
Toplam Doğu Akdeniz	3,022

Kaynak: Schaffer, 2014; El-Katiri, L. ve El-Katiri, 2014; Oğurlu, 2017.

Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfi, bölgedeki çatışmaları daha da şiddetlendirme potansiyeline sahiptir. 2010 yılında Kuzey Afrika (Tunus, Mısır, Libya) ve Arap ülkelerinde ortaya çıkan halk hareketlerinin, sonrasında Libya ve Suriye'de iç savaşa yol açması, Libya'ya NATO müdahalesi, Suriye iç savaşına müdahil olan ülke ve grupların sayısının artması ve bu krizin hala sürüyor olması, İsrail'in Filistin topraklarını ilhak etme düşüncesi, Lübnan'da ve Mısır'da yaşanan istikrarsızlıklar, ABD'nin Kuzey Suriye'de kurmaya çalıştığı terör koridoru gibi olaylar Doğu Akdeniz'deki gaz keşifleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

4. Doğal Kaynak- İç Savaş İlişkisi

Mevcut veriler, iç savaş ile doğal kaynak zenginliği veya petrol, doğal gaz, değerli taşlar, metaller ve kereste gibi kaynaklar arasında bağlantı olduğunu göstermektedir. Kaynaklar ve çatışma arasındaki ilişki üç başlık altında ele alınabilir: 1. Kaynak laneti, 2. Kaynak çatışmaları, 3. Çatışma kaynakları (Le Billon, 2008: 347). Araştırmalar bol miktarda doğal kaynağa sahip olan ülkelerin daha az doğal kaynağa sahip ülkelere göre zayıf ekonomik büyüme ve kısıtlı gelişme yaşama olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu paradoks "kaynak laneti" olarak ifade edilir (Gilmore, vd., 2005a:9). "Kaynak laneti", kaynak zenginliğinin ülke düzeyinde olumsuz etkilerine odaklanır. Yağmalanabilir doğal kaynaklar, bireyler veya küçük gruplar tarafından pahalı ekipmanlara yatırım yapılmadan basit yöntemlerle toplanabilir ve kolayca kaçakçılığı yapılabilir (Lujala, vd., 2005:539). "Kaynak çatışmaları" hem "çoğunlukla yenilenebilir kaynaklar" hem de "petrol" ve "stratejik" mineraller gibi çoğunlukla yenilenemeyen kaynaklarla ilgili ulusal veya askeri kaynak güvenliğini içerir. Kaynak çatışmaları, mevzu bahis kaynakların önemi ve farklı aktörlerin bu kaynaklara yönelik uyumsuz talepleri nedeniyle ortaya çıkar. "Çatışma kaynakları" ise kaynaklar, bireyler ve kuruluşlar için zenginleşme ve kar için fırsat oluşturduklarından dolayı çatışmayla bağlantılıdır. Kaynakların yüksek değeri, kaynakların çıkarılması ve satılmasından elde edilen gelirlere erişim için silaha sarılmaya ve/veya başkalarını bunu yapmaya teşvik etmeye ya da zorlamaya istekleri olan grupları cezbeder (Samset, 2009). Doğal kaynaklar (özellikle enerji kaynakları) iç savaş yaşanan toplumlarda çatışmaları motive eden bir etkiye sahiptir. Çatışmaların çıkmasında veya yaşanan çatışmaların sürecinde ve süresinde özellikle doğal gaz, petrol, değerli taşlar ve metaller, kereste gibi doğal kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. Hayati öneme sahip doğal kaynakların bulunduğu rezerv sahalarındaki bölgesel-yerel anlaşmazlıkların seviyesi yüksek ölçüde ortaya çıkabilmektedir.

Dünyanın farklı coğrafyalarında bulunan doğal kaynakların paylaşımı üzerinde devletler arasında veya ülke içinde anlaşmazlık yaşayan gruplar arasında büyük bir rekabet yaşanmaktadır. Bu rekabet, özellikle zengin elmas yataklarının yer aldığı alanlar ile petrol ve doğal gaz gibi hidrokarbon enerji kaynak sahaları üzerinde çok daha şiddetli bir biçimde yaşanmaktadır. Çin, Endonezya, Vietnam, Malezya, Avustralya, Yeni Gine ve Batı Pasifik kaynak coğrafyaları çatışmalarla doludur. Kolombiya, Timor, Sudan'da yaşanan iç savaşlarda farklı faktörler sebep olarak öne sürülse de aslında çıkan çatışmaların sahip oldukları kaynaklarla ilgili olduğu görülür (Klare, 2001a). Kaynak zenginliği, düşük yoğunluklu çatışmaları yüksek yoğunluklu çatışmalara dönüştürebilir. Bazı ülke içi silahlı çatışmalar yıllarca, hatta on yıllarca sürebildiği gibi bazıları birkaç ay hatta günler içinde de bitebilir. Myanmar'ın uzak bölgelerinde, engebeli dağlarla ve ulusal sınır boyunca yoğun tropikal ormanlarla (ör.

Karen, Shan) karakterize edilen alanlar, en uzun süren çatışmalara örnek verilebilir. Bu çatışma bölgeleri, petrol, kereste, afyonlu haşhaş, yeşim taşı, yakut gibi doğal kaynaklar bakımından zengin yerlerdir. İsyanların uzun sürdüğü yerlere diğer bir örnek Assam, Nagaland, Tripura eyaletlerini içeren Kuzeydoğu Hindistan'dır. Çin, Bangladeş, Myanmar tarafından neredeyse tamamen sarılan ve Hindistan'ın diğer geri kalanına dar bir koridorla bağlı bulunan bu bölge Yeni Delhi'ye 1500 km'den fazla mesafededir. Dağlık-tepelik ve önemli bir orman örtüsüne sahip olan bu coğrafyada zengin petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Ayrıca kuzeydoğu Hindistan'ın konumu da burada yaşanan isyan ve iç çatışmalarda önemli bir rol oynamıştır. Kaynak zengini Etiyopya'daki iç savaş, başkent Addis Ababa'nın yaklaşık 600 km kuzeyinde gerçekleşmiştir. İhtilaf bölgesinin büyük kısmı kuzey Etiyopya platosunun engebeli dağları ve batıda Sudan'ın gözenekli sınırı ile karakterize edilir (Buhaug vd., 2009:544-545).

Sahra Altı Afrika, son on- on beş yılda önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine sahne olmuştur. 2007'de British Petroleum, Afrika'nın en büyük üçüncü küresel petrol rezervine sahip olduğu tahmininde bulunmuştur. 1998-2006 yılları arasında çoğu düşük ve orta gelirli 19 yeni ülke petrol ve gaz ihracatçısı haline gelmiş, aynı zamanda siyasi şiddete maruz kalan Afrika'da iç savaşlar da yaşanmıştır (Singh, vd., 2014:19). Kolombiya, İran, Irak, Suudi Arabistan ve Venezuela'daki petrol rezervlerinin mülkiyeti ihtilafli olmasa bile, bu kaynakların gelecekteki mevcudiyeti hakkında kesin konuşmak sıkıntılı olabilir. Kaynak sorunları ile ilgisi olmayan siyasi ve sosyal huzursuzluklar kaynakları tehlikeye atabilir. Suudi rejimi hükümet karşıtı tüm söylemleri bastırılmış olsa da rejime karşı muhalefet artmaktadır. İran ve Irak'taki iç gerginlikler daha belirgin bir biçimde kendini göstermekte, gerilimler sürmektedir. Venezuela'daki siyasi koşullar son derece değişkendir. Önemli miktarda petrol ve doğal gaz arzına sahip diğer birçok ülke de (Angola, Libya, Nijerya, Cezayir, Endonezya, Sudan) siyasi ve sosyal kargaşaya yatkındır (Klare, 2001a:58). Angola, Sahra altı Afrika'nın Nijerya'nın ardından ikinci en büyük petrol üreticisidir. Ham petrolün çoğu, Kuzey Cabinda eyaletinde bulunan Block Zero'da açık denizde üretilmektedir. Ham petrol rezervleri aynı zamanda, Luanda'nın kuzeyindeki Kwanza havzasında açık denizde ve kuzey kıyıların açıklarında Soyo şehri çevresinde kıyıda bulunmaktadır. Angola, açık denizdeki petrol bulgularıyla bölgesindeki hidrokarbon araştırmalarının ana odak noktası haline gelmiştir. 1975'te bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre önce başlayan ve 27 yıl sonra 2002'de biten iç savaş, Angola'nın ekonomisinin ve altyapısının çoğunu tahrip ederek yaklaşık dört milyon insanı da yerinden etmiştir. Angola'nın petrol üretimi son yıllarda artmış ve gelecekte artmaya devam edecektir. 2003 yılında Angola ham petrolünün yaklaşık %5'ini ABD'ye ihraç etmiştir. Angola doğal gaz rezervlerinin 1,6 Tcf olduğu tahmin edilmektedir. Yeni keşifler, Angola'nın kanıtlanmış gaz rezervlerini 9,5 Tcf'ye ve muhtemelen 25 Tcf'ye kadar çıkarabilir (EIA, 2005:1-6). Ülke hala yoksulluk, yüksek anne ve çocuk ölüm oranları, cehalet gibi sosyo-ekonomik sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Ülkenin petrol üretimine dayalı savaş sonrası hızlı ekonomik büyümesine rağmen, Angolalıların yaklaşık %40'ı yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır ve işsizlik özellikle de büyük genç yetişkin nüfus arasında yaygındır. Angola'nın ekonomisi, büyük ölçüde petrol sektörü tarafından yönlendirilmektedir. Petrol üretimi ve destekleyici faaliyetleri, GSYİH'nın yaklaşık %50'sine, devlet gelirinin %70'inden ve ülke ihracatının %90'ından fazlasına katkıda bulunmaktadır. Bir OPEC üyesi olan Angola'da diğer bir zenginlik olan elmaslar ülke ihracatına %5 ek katkı sağlamaktadır. Buna rağmen halkın büyük kısmı için temel geçim kaynağı tarımdır ancak tüketilen gıdanın yarısı ithalatta karşılanmaktadır (CIA, 2020).

Son birkaç on yılda, kaynaklar bakımından zengin olan Endonezya, Irak, Batı ve Orta Afrika, Libya, Kamboçya ve Kolombiya gibi ülkelerde savaşlar yaşanmıştır. Petrol, savaşları tetikleyen bir kaynak olarak en fazla dikkat çekerken, elmaslar (Batı ve Orta Afrika), mineraller (Kongo) ve kereste gibi kaynaklar (Kamboçya), uyuşturucu da (Kolombiya, Afganistan) dâhil olmak üzere diğer kaynaklar da iç savaşların yaşanmasında ve artmasında etki sahibidir (O'Loughlin ve Witmer, 2005:6). Net bir şekilde etnik boyutu olmayan ve öncelikle özel nedenlerle yürütülen çatışmalara örnek, 1964'te başlayan Kolombiya uyuşturucu savaşı veya 1991-2002 yılları arası Sierra Leone'de ve Liberya'da elmas endüstrisinin üzerine yaşanan savaşlardır. Batı ve Orta Afrika ile Afrika boynuzundaki pek çok anlaşmazlık doğal kaynaklar üzerinedir. Bölgeler arası eşitsizlik ve bölgenin etnik homojenliği, sadece etnik parçalanma veya bir bütün olarak ülkenin kutuplaşması değil, ayrılıkçılığı ve doğal kaynakların bölgesel yoğunlaşmasını ve bunların ulusal ekonomi için önemini destekleyebilir (Dertwinkel, 2009:24). Doğal kaynakların zengin olduğu bölgelerde kontrolü ele alan gruplar bu bölgelerdeki birincil malların (örneğin Angola ve Sierra Leone'de elmas, Kolombiya'da kokain) üretimi ile ekonomik kazanç elde etme ve kazançlarını artırma yoluna girebilmektedirler. Soğuk savaş sonrası dönemde elmas rezervleri bakımından zengin ülkelerin iç savaş yaşama olasılığı, olmayan ülkelere göre daha yüksek olmakta ayrıca elmaslar iç savaşları kısaltma veya uzatma yönünde de bir etki gösterebilmektedir. Sierra Leone, Angola, Namibya, Kongo/Zaire, Rusya ve Güney Afrika'da yaşanan iç savaşlar elmaslarla ilgilidir (Humphreys 2005; Lujala vd., 2005:538; Ross, 2006:286; Le Billon, 2008:350).

Sierra Leone’de 1991’de Devrimci Birleşik Cephe’nin (Revolutionary United Front-RUF) hükümeti devirmek, çok partili bir demokrasi kurmak ve köylüleri özgürleştirmek amacıyla Liberya’dan alınan destekle başlayan isyanlarda hem hükümet hem de isyancı güçler rant arama davranışıyla yönlendirilmiştir. 1991’den 1993’e kadar olan çatışmanın ilk üç yılında, neredeyse tüm savaşlar Liberya ile Sierra Leone’nin doğu ve güney sınırında gerçekleşmiştir (Findley vd., 2011:1999). Sierra Leone’de yaşanan iç savaş, Angola’dakiyle benzer bir özellik gösterir. 1991’de başlayan iç savaşta 50 bin kadar insan hayatını kaybetmiş yüz binlercesi evini terk etmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar gruplar kitleler adına savaştıklarını iddia etseler de asıl ana hedef, ülkenin değerli elmas madenlerini elde tutmaktır. Hem Angola’da hem de Sierra Leone’de ve başka diğer yerlerde meydana gelen benzer çatışmalarda büyük grupların, savaşanlardan elmas, mineral, kereste ve diğer malları satın alarak şiddetin sürekliliğine katkıda bulunduğu dair kanıtlar söz konusudur. Bu kaynaklardan elde edilen gelirler hükümetin ve asi komutanların özel banka hesaplarına girerek kişisel güçlerini ve otoritelerini artırmıştır. İsyancı grupların liderleri düzenli bir silah ve nakit akışına sahip olduklarından barış için bir uzlaşmaya gerek duymamış, çıkarları için çatışmanın uzamasından faydalanmışlardır (Klare, 2001a).

Liberya’da 1980 askeri darbesi, akabinde 1989’da başlayan ve yedi yıl süren iç savaş yaşanmıştır. 1997’de bir barış dönemi söz konusuysa da 2000 yılında başlayan büyük çatışmalar 2003 barış anlaşmasıyla sona ermiştir (CIA, 2020). Liberya iç savaşlarında hem ülke içi gruplar hem de dış aktörler sürece dâhil olmuş, iç savaş yıllarca devam etmiştir. 1989-1997 ile 1999-2003 yılları arasında Liberya’da farklı etnik gruplar arasında yaşanan iç savaşlarda 200 bini aşkın insan hayatını kaybetmiş, bir milyon insan mülteci konumuna düşmüştür (Tablo 6). Liberya iç savaş sürecini ekonomik istikrarsızlık, yolsuzluk, kaynaklara erişimdeki adaletsizlik, bürokrasideki kayırmacılık gibi faktörler beslemiştir. Liberya’da yaşanan iç savaş 1991’de komşu ülke Sierra Leone’ye sıçramıştır. Sahip olduğu petrol ve ekonomik güç sayesinde Afrika ülkeleri arasında önemli bir konum elde etmeye çalışan Nijerya, kendi bölgesi içinde yaşanan olaylarda liderlik rolünü üstlenmiş, bu olayları kendi açısından avantaja çevirmeyi planlamıştır. İç savaşta desteklediği tarafa para, silah ve asker yardımı yapmıştır (Şahin, 2014).

Tablo 6. Elmasla ilgili silahlı çatışmaların listesi, 1946–2005

Ülke	İç savaş yaşanan yıllar	İç savaş sonucu yaşanan ölümler	Ülke	İç savaş yaşanan yıllar	İç savaş sonucu yaşanan ölümler
Sierra Leone	1991-2000	75.000	Liberya	1980, 1989-1996	200.027
Angola	1961-1974	90.000	Liberya	2000-2003	2.000
Angola	1975-1991	500.000	Orta Afrika Cum.	2001-2002	500
Angola	1991-2002	700.000	Güney Afrika	1981-1988	20.000
Namibya	1966-1988	25.000	Gine	1970, 2000-2001	300; 1.100
Kongo/Zaire	1960-1962; 1996-1997	230.600	Surinam	1986-1988	500
Kongo/Zaire	1998-2003	2.5 milyon	Gana	1966, 1981, 1983	100

Kaynak: Le Billion, 2008:353.

Kaynak yoğunlaşmasının yaşandığı coğrafyalar, yeni stratejik alanlar olarak tüm dünyanın özellikle emperyal batılı ülkelerin dikkatini çekmektedir. Afrika, petrol ve doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesinde uluslararası firmaların ilgi odağındadır. Dünyanın en büyük petrol şirketleri bu kıtadaki hidrokarbon potansiyeline büyük ilgi duymaktadır. Özellikle Sahra Altı Afrika, gittikçe artan bir dizi yerel ve uluslararası çıkarlar tarafından aranan, kullanılmayan geniş kaynak rezervlerini barındırdığından önümüzdeki on yıllarda daha fazla stratejik önem kazanacaktır. Dolayısıyla burada büyük kaynak çatışmalarının olması daha muhtemeldir (Klare, 2001a). Kaynak açısından zengin yerler, stratejik güvensizlik alanları olması bakımından dikkat çekicidir. Kaynakların zenginliği ne kadar fazla ise şiddete taraf olanların birbirleriyle rekabet etme olasılığı da o derece yüksek olmaktadır. Özellikle zengin doğal kaynakların bulunduğu alanlara dış müdahaleler yapıldığından bu coğrafyalardaki iç savaş ve çatışmalar onlarca yıllar sürebilmektedir. Ampirik çalışmalar, şiddetin etkisinde elmas ve petrolün oldukça önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Fearon, 2005; Lujala vd., 2005; Ross, 2004; Branovic’ ve Chojnacki, 2011:562).

Petrol ve doğal gaz kaynaklarının iç savaşlarla ilişkisi üzerine üç farklı bulgu ortaya çıkmıştır. 1. Petrol çatışma riskini artırır. 2. Petrol çatışma riskini azaltabilir. 3. Petrolün çatışma üzerine etkisi başka faktörlere bağlıdır. Lei ve Michaels (2014:146), yaptıkları çalışmada kullandıkları veri setlerinin analizine dayanarak dev petrol sahalarının keşiflerinin, petrol üretimini ve özellikle şiddet geçmişi olan ülkelerde iç silahlı çatışma olaylarını artırdığını tespit etmiştir. Doğal kaynaklardaki zenginlik iç savaşın başlama olasılığını arttırmakta, petrol ihraç eden ülkelerdeki iç savaş riski diğer ülkelerdekinden kabaca iki katı kadar fazladır. Doğal kaynak ihracatına büyük ölçüde bel bağlayanlar, kaynakları kısıtlı devletlere göre daha yüksek iç savaş riski ile karşı karşıyadırlar (De Soysa, 2002:409; Collier ve Hoeffler, 2004; Fearon ve Laitin, 2003:85). Önemli petrol rezervlerine sahip olan yerlerde iç savaşın başlamasıyla bu rezerv alanları arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Kişi başına düşen GSYİH’nin düşük olduğu ülkelerde “zayıf devlet etkisi” sebebiyle rezerv alanları

üzerinde devlet yeterli derecede etkinlik gösteremez. Petrol, hükümetler veya petrol üretilen alanları ellerinde tutan gruplar için kolay para sağlanan bir metadır. Petrol ve çatışma bugün önceki yıllara göre çok daha fazla iç içe geçmiş durumdadır (Fearon ve Laitin, 2003:83-85; De Soysa ve Neumayer, 2007:215). Petrol üreten devlet ne kadar zayıf ise iç savaş çıkma ihtimali o nispette artış gösterirken, güçlü ülkelerin iç savaşa yakalanma olasılığı o kadar düşük bir ihtimaldir. Daha zayıf devlet aygıtlarına sahip olma eğiliminde olan petrol zengini ülkelerde hükümetler etkili çatışmayı önlemede zorlanabilmektedir (Humphreys, 2005:527; Singh, vd., 2014:20).

Afrika'da kanıtlanmış en büyük ham petrol rezervlerine sahip olan Libya, aynı zamanda kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin bakımından da Afrika'da beşinci sırada yer almaktadır. Ekonomisi büyük ölçüde hidrokarbon üretimine bağlı olan Libya'nın hidrokarbon üretimi ve ihracatı, son birkaç yıldır iç karışıklıklardan önemli ölçüde etkilenmiştir. 2011'deki iç savaş sırasında, petrol ve doğal gaz üretiminde yaşanan düşüş, ekonomik çöküntüye yol açmıştır. Libya'nın hidrokarbon ihracatı iç savaş sırasında neredeyse tamamen kesintiye uğramış ve meydana gelen minimal ve düzensiz üretim çoğunlukla yurt içinde tüketilmiştir. 2012'de petrol üretiminde toparlanma yaşanmış olsa da üretim iç savaş öncesinin altında kalmıştır. Libya'nın petrol ihraç eden limanları 2013'ün ortalarında kapatılmış, petrol üretimi ile ilgili yapılan anlaşmalardan sonra 2014'ün ikinci yarısından sonra petrol üretiminde toparlanma yaşanmıştır. Ancak aynı yılın sonunda yaşanan sorunlar nedeniyle üretimde beklenen toparlanma gerçekleşmemiştir. Afrika'da Libya'dan sonra ikinci en büyük petrol üreticisi ve aynı zamanda kıtadaki en büyük doğal gaz rezervine de sahip olan Nijerya, 2018'de dünyanın beşinci büyük sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ihracatçısı olmuştur. Petrol ve doğal gaz kaynakları, ülke ekonomisine temel oluşturmasına rağmen üretim düzensiz arz kesintilerinden etkilenmektedir. Rezervlerin çoğu ülkenin Nijer nehri deltası boyunca ve Benin körfezi, Gine körfezi ve Bonny körfezinde açık denizde bulunmaktadır (EIA, 2020:1-2). Kuzey Nijerya'da dine ve ekonomik yoksulluğa bağlı Boko Haram isyanı güvenlik endişelerini de beraberinde getirmiştir. 2002'de ortaya çıkışından bu yana Boko Haram isyanı birçok can almış, kamu mallarına zarar vermiş ve binlerce kişiyi yerinden etmiştir. Nijerya'nın güneyinde yer alan Nijer deltasındaki çatışma ilk olarak 1990'ların başında başlayan ve uzun süredir devam eden Nijer deltası petrol kaynakları anlaşmazlığı, ülkedeki güvensizliği arttırmış can kaybına, gelişmiş silahların kullanımının artmasına, birçok yabancı işçinin kaçırılmasına yol açmıştır. 2004'ten itibaren yaşanan şiddet, korsanlık ve adam kaçırmalarla petrol endüstrisi büyük zarar görmüştür. Nijer deltası, Nijerya'nın en büyük petrol kaynağına sahip olmakla birlikte aynı zamanda ülkenin en fakir bölgesidir. Üst yönetimden olan kişilerin yaptığı yüksek yolsuzluk, ham petrol satışlarından elde edilen kazançların halka ulaşamaması ve yoksulluk ayaklanmaların temel etkeni olarak değerlendirilmektedir (Annan, 2014:5-6).

Güçlü ülkeler, kilit kaynaklara erişimi sağlamak için yaptıkları hareketlerle kaynak bakımından zengin alanlarda çatışmalara yol açabilmektedir. Yabancı güçler bir dereceye kadar bölgesel anlaşmazlıklarla uğraşan güçlere silah ve askeri yardım sağlayarak Afrika'daki çatışmalara karışmışlardır (Klare, 2001b:59). Küba, Sovyetler Birliği ve ABD, Angola'da isyancı kuvvetler arasında çıkan ve 1975'ten 2002'ye kadar süren iç savaşa dâhil olmuş, bu savaşta petrol kuyuları ve rafinerilerin işletilmesi önemli bir yer tutmuştur. Angola iç savaşı adeta Kapitalizm ile Komünizm arasında bir vekalet savaşına dönüşmüştür. 27 yıl süren iç savaşta bir milyondan fazla insan hayatını kaybetmiş, milyonlarca insan ülke içinde yerinden edilmiştir (Bayram, 2016). Küba ve Sovyetler Birliği Angola'nın Bağımsızlığı İçin Halk Hareketi'ni (MPLA), ABD Batı Angola Topyekün Bağımsızlık Millî Birliği'ni (UNITA) desteklemiş, her iki taraf ta kendi özel kullanımları için petrol ve elmas satışından milyonlarca dolar gelir elde etmiştir. 1992'de Venezuela'da başarısız bir askeri darbe yaşanmış, Kolombiya uyuşturucu sebebiyle devam eden bir gerilla savaşıyla parçalanmıştır. Her iki ülke de ABD için başlıca petrol kaynak alanlarıdır. Dolayısıyla ABD'nin her iki ülkedeki siyasi gelişmelerle yakından ilgilenmesi ve Kolombiya'ya büyük bir silah ve askeri yardım tedarikçisi haline gelmesi şaşırtıcı değildir (Klare, 2001a).

Diğer bir örnek ise ABD'nin Orta Doğu'ya özellikle Suriye'ye 2011 yılından itibaren askeri, ekonomik ve politik müdahaleleridir. Engdahl'a göre (2012), Suriye'de yaşanan iç savaşın temel problematiğini enerji jeopolitiği oluşturmaktadır. Enerji jeopolitiği; özellikle petrol, doğal gaz ve kömür gibi hidrokarbonların rezerv alanları ve büyüklükleri, enerji kaynaklarının üretimlerine bağlı kaynak coğrafyası, bu kaynakların yerel, bölgesel, küresel pazarlara ulaşımını sağlayan transport coğrafyası ve büyüklüklerine göre Pazar coğrafyasından oluşan ekonomik-stratejik bir denklemdir (Demir, 2010). Suriye Orta Doğu'da hem bir transfer ülke hem de Deyrizor, Haseke ve Rakka'da bulunan petrol ve Humus'ta sahip olduğu büyük gaz yatakları sebebiyle önemli bir enerji merkezidir. Bölgede geniş çaplı yaşanan halk hareketlerinden etkilenen, sosyal ve ekonomik faktörlerle birleşen hükümet karşıtı protestolar ilk olarak Mart 2011'de Dera'da yaşanmıştır. Protestocuların tutuklanmaları, rejimin protestoculara karşı güç kullanması, artan huzursuzluk, hükümetin muhalefet faaliyetlerini silahlı güçle bastırma çabaları uzun süreli çatışmalara ve nihayetinde iç savaşa yol açmıştır (CIA, 2020). İç çatışmaların yaşanmasının ardından devletin başarısızlığı, özellikle sınır ötesi etkileri göz önüne alındığında, küresel ilgiyi

meşgul etmeye devam etmektedir. Çatışma sırasında devletin süreci iyi işletmemesi yönetimi devletten yerel düzeydeki diğer oyunculara kaydırmıştır. Ülkenin korkunç insani krizi, siyasi otoritenin dağılması ve kamu hizmetlerinin savaş aracı olarak manipüle edilmesi, birden fazla aktörün doldurmaya başladığı bir boşluk meydana getirmiştir. Vatandaşlar egemenlik açığını yerel gruplar, dini otoriteler, kabileler aracılığıyla doldurmaya zorlanmıştır. Bu yerel, bölgesel ve küresel düzeyde faaliyet gösteren siyasi, sosyal, askeri veya ekonomik ağlara bağlı savaş aktörlerini ve terör örgütlerini kapsamaktadır. Uluslararası düzeyde Suriye devletinin hatası sonucu yabancı yönetimler, uluslararası kuruluşlar veya özel kuruluşlar gibi küresel aktörler ülkede etki sahibi olmuştur (Khalaf, 2015:37-38).

Doğu Akdeniz’de önde gelen petrol ve doğal gaz üreticisi olan Suriye, İç savaş öncesi dönemde hükümet gelirlerinin yaklaşık dörtte birini bu kaynaklardan sağlamıştır. 2011 Mart’ında başlayan iç savaşla birlikte petrol ve doğal gaz üretiminde ve devletin enerji sektöründen elde edilen gelirinde önemli ölçüde düşüş yaşanmıştır. Süren silahlı çatışmalar nedeniyle hidrokarbon kaynak alanları rejim ve çeşitli terör örgütleri (DAEŞ ve PYD-YPG-SGD) arasında el değiştirmiştir. Ayrıca ABD ve AB tarafından uygulanan çeşitli yaptırımlar nedeniyle de ülke bir dizi zorlukla karşı karşıya kalmıştır (EIA, 2015b:8). Suriye’de yaşanan iç savaşa müdahil olan ABD, Rusya, Çin, İran, AB ülkeleri bölgede etkin rol almak istemiş, Rusya ve İran’ın rejim yanında yer alarak muhalif grupları hedef alması sonucu yaşanan savaş daha da kızışmıştır. Savaşa müdahil olan ülkeler, Suriye’deki savaşı bitirmekten ziyade bölgedeki çıkar çatışmasında kendi menfaatlerine gördükleri gelişmeleri hayata geçirecek yeni politikalar üretmişlerdir. Suriye iç savaşında devlet dışı aktörlerin sayısı ve rolü de artmıştır. Orta Doğu, sahip olduğu zengin kaynakları, deniz ticaret yolları ve enerji güzergâhları ile ABD’nin dünya egemenliğine giden yolunun önemli bir sıçrama alanını teşkil etmektedir. Bu sebeple ABD kendi menfaatleri doğrultusunda Orta Doğu’nun güvenliğini sağlamayı kendine görev edinmiştir. Rusya, bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için aylarca Bayır-Bucak üzerine hava saldırısı gerçekleştirmiş, Kuzey Suriye hattının kendi istediği biçimde şekillenmesi için büyük askeri operasyonlar düzenlemiştir. Bu operasyonlarda Rusya’nın en büyük destekçisi İran ve Hizbullah olmuştur. Suriye’de büyük devletlerle işbirliği içinde olan terör örgütlerine hem Rusya hem de ABD büyük askeri yardımlar yapmıştır.

5. Sonuç

Güç yapılarının değişiminde coğrafi özellikler önemli bir yer tutar. Küresel çapta yaşanan ekonomik hareketlilik nedeniyle dünya kaynaklarına sahip olma veya kaynaklar üzerinde söz hakkı elde etme yarışı daha da etkin bir şekilde kendini göstermektedir. Günümüz sanayisi çok daha fazla ülkeye yayılmakta, dünya çapında mineraller, değerli taşlar ve kereste de dahil bir çok temel kaynağa olan talep hızla artmaktadır. Bu durum bir zamanlar ihmal edilen birçok tedarik kaynağının parasal değerini yükseltmektedir. Afrika, Orta Doğu, Kafkaslar gibi zengin kaynak alanlarında özellikle enerji kaynak rezerv alanları ve güzergâhları üzerinde denetim kurma mücadelesi sürmektedir. Coğrafyanın iç savaş üzerindeki etkisi ile ilgili bilinenler, savaş sanatı kadar eskidir. Ticaret yolları güzergâhları, hammadde kaynak alanları, su kaynakları, verimli topraklar gibi belirli coğrafi koşullar savaşların başlaması ve yayılmasında önemli ölçüde etki sahibidirler.

Geçmiş dönemlerde ve günümüzde yaşanan çatışmalar ve iç savaşlar analiz edildiğinde iç savaş ve çatışmaya neden olan pek çok sebebin olduğu dikkat çekicidir. İç savaşların yaşanmasında yerel, bölgesel ve uluslararası dinamikler etkisini göstermektedir. İç savaşların dinamiğinde önemli rol oynayan hammaddeler, maddenler ve özellikle enerji kaynakları iç savaşın çıkarılmasında daha fazla göze çarpan etkenlerdir. Özellikle zengin doğal kaynaklara ev sahipliği yapan gelişmekte olan ülkelerde iç savaşlar yaygın olarak görülmektedir. Dünyada çok fazla bölgede siyasal diktatörler, siyasi kargaşa, ekonomik durgunluk, temel gıda fiyatlarında artışlar, bazı azımlık çıkarlarının artması, siyasi otoriteden duyulan rahatsızlık veya dış müdahaleler sonucunda ülke içi savaşlar veya iç çatışmalar yaşanabilmektedir. Bilhassa ülkelerin sahip olduğu coğrafi özellikleri ve zengin doğal kaynaklar iç savaşlarda son derece önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde yaşanan tüm iç savaşlar dikkate alındığında hem iç hem de dış aktörlerin, kaynaklar üzerinde hakimiyet kurma veya kaynaklar üzerindeki hakimiyetlerini koruma adına politikalar, stratejiler geliştirdikleri görülür. Kaynak coğrafyası bakımından zengin olan ülkelerde yaşanan iç savaşlar, yerel aktörler ve sürece dâhil olan dış aktörler tarafından kolay kolay bitirilmek istenmemektedir. Bundaki en önemli etken, kaynaklardan daha fazla yararlanma ve gelir elde etme düşüncesidir.

Dünyanın herhangi bir coğrafyasında bir isyan meydana geldiğinde iç savaş genellikle kaynak çatışmasına dönüşür. İç savaşı finanse etmek, askerlere ödeme yapmak, silah ve cephane almak ve arttırmak için asi gruplar değerli kaynaklar içeren bölgeler üzerinde kontrolü ele geçirmeye çalışırlar. Bu durum iç savaşın tüm tarafları için geçerlidir. Ayrıca dış güçler/aktörler iç savaşlara müdahil olarak mevzubahis ülkelerin coğrafyalarının kendileri için avantaj oluşturan kaynaklarından ve imkânlarından faydalanmak, bununla birlikte silahlarını satmak için bir fırsat yakalamış olurlar. Stratejik hammadde kaynakları üzerinde denetim kuran

lkeler uluslararası sistemde başat konuma gelme gücünü elinde bulundururlar. Yaygın kullanıma sahip olan stratejik hammaddeler, devletlerin gücüne etki edebilecek en önemli doğal kaynaklardır. Petrol, doğal gaz, elmas gibi zengin kaynaklara sahip olan gelişmekte olan pek çok ülkede otoriter rejimlerin ayakta kalma çabasında bu kaynaklar önemli derecede rol oynamakta ve bu kaynakların bolluğu sözü geçen ülkelerdeki halklar için avantaj veya refah anlamına gelmemektedir.

İç savaşlar, meydana geldikleri bölgeleri geniş çaplı etkiledikleri gibi küresel bir etki alanı da oluşturabilirler. Özellikle stratejik kaynaklara sahip olan ve diğer ülkeler açısından jeopolitik avantajlar sunan ülkeler için bu söylenbilir. Hayati önem taşıyan kaynaklar bakımından zengin olan coğrafyalarda çatışmalar yoğun ve şiddetli bir şekilde yaşanmaktadır. Altın, elmas, değerli mineraller, kereste, enerji kaynakları dünya çapında talep gören önemli kaynaklardır. Bu nedenle adı geçen kaynakların mülkiyetinden önemli ölçüde gelir sağlanabilir. Etnik, politik ve bölgesel dşmanlıklarla kaynakları elde etme girişimleri birbirleri ile i içe geçmiştir. Afrika'nın çoğunda Orta Doğu'da ve gelişmekte olan dünyanın diğer yerlerinde büyük devletler çatışmayı durdurma yönünde girişimde bulunmazsa silahlı çatışmanın veya iç savaşın uzun yıllar sürmesi olasıdır. İ atışma veya savaşın yaşandığı ülkelerde ortaya çıkan otorite boşluğu, bölge dışı glerin bölgeye nüfuz etmesine zemin hazırlamaktadır. Bu durumda ülke kaynaklarının güvenli bir şekilde çıkarılması ve pazara ulaştırılması çözülmesi zor bir problem haline gelebilir. Farklı coğrafyalarda gerçekleşen çatışmalar sonucu bölge kaynakları çatışmanın odağına sürüklenir ve bölgede istikrarın yeniden sağlanması engel teşkil edebilir.

KAYNAKÇA

- Annan, N. (2014). Violent conflicts and civil strife in west africa: causes, challenges and prospects, *International Journal of Security & Development*, 3 (1): 3, pp. 1-16, DOI: <http://dx.doi.org/10.5334/sta.da>
- Ayhan, V. (2009). *Orta Doğu ve Petrol İmparatorluk Yolu*, Bursa: Dora Yayınları.
- Bayram, M. (2016). Angola iç savaşının ana aktörleri ve uluslararası ramifikasyonları, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, s.365-383.
- BP. (2015). Statistical Review Of World Energy June, 64th Edition, www.bp.com/statisticalreview, E.T. 18.03.2016.
- BP. (2017). Annual report and form 20-F 2017, A year of strong delivery and growth, www.bp-annual-report-and-form-20f-2017.pdf, E.T. 21.11.2020.
- BP. (2020). Statistical Review Of World Energy, 69th Edition, www.bp.com/statisticalreview, E.T. 01.12.2020.
- Branovic, Z., Chojnacki, S. (2011). The logic of security markets: Security governance in failed states, *Security Dialogue*, 42(6) 553–569. DOI: 10.1177/0967010611424423.
- Buhaug, H., Gates, S., Lujala, P. (2009). Geography, rebel capability, and the duration of civil conflict, *Journal of Conflict Resolution*, Volume 53, Number 4, 544-569, DOI: 10.1177/0022002709336457.
- Buhaug, H., Lujala, P. (2005). Accounting for scale: measuring geography in quantitative studies of civil war. *Political Geography*, 24 (4): 399–418.
- CIA (Central Intelligence Agency), (2020). Natural resources, the world factbook archive. <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/fields/287.html>
- Collier, P., Hoeffler, A. (1998). On the economic causes of civil war. *Oxford Economic Papers* 50 (4): 563-73.
- De Soysa, I., Naumayer, E. (2007). Resource wealth and the risk of civil war onset: results from a new dataset of natural resource rents, 1970–1999. *Conflict Management and Peace Science*, 24 (3): 201–218.
- De Soysa, I., (2002). Paradise is a bazaar? greed, creed, and governance in civil war, 1989–99. *Journal of Peace Research*, 39 (4): 395–416.
- Demir, M. F. (2010). *Enerji oyunu*. İstanbul: Ayrımlık Yayınları.
- Dertwinkel, T. (2009). Disaggregated Perspectives on Civil War and Ethnic Conflict: Prospects of an Emerging Research Agenda, *JEMIE* 8.
- Do, Q.-T., Iyer, L. (2010). Geography, poverty and conflict in Nepal, *Journal of Peace Research*, 47(6) 735–748, DOI: 10.1177/0022343310386175.
- EIA (U.S. Energy Information Administration). (2005). Angola, country analysis briefs, <https://www.eia.gov/international/analysis/country/AGO>, E.T. 02.11.2020.
- EIA (U.S. Energy Information Administration). (2015a). Libya, country analysis briefs, https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Libya/libya.pdf, E.T. 02.11.2020.
- EIA (U.S. Energy Information Administration). (2015b). Syria, International energy data and analysis, https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Syria/syria.pdf, E.T. 02.11.2020.
- EIA (U.S. Energy Information Administration). (2020). Country analysis executive summary: Nigeria, https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Nigeria/NigeriaCAXS_2020.pdf, E.T. 02. 11. 2020.
- El-Katiri, L., El-Katiri, M. (2014). Regionalizing East Mediterranean gas: Energy Security, stability and the U.S. role, *Strategic Studies Institute*. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/display.cfm?PubID=1243>. E.T. 30.05.2019.
- Engdahl, F. W. (2012). Syria, Turkey, Israel and the greater Middle East energy war, <http://www.globalresearch.ca/syria-turkeyisrael-and-the-greater-middle-east-energywar/5307902>, 11.10.2012.x
- Eslen, N. (2008). *Çok kutuplu düzene doğru*. İstanbul: Truva yayınları.

- Fearon, J. (2005). Primary Commodity Exports and Civil War, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 49: 483-507.
- Fearon, J., Laitin, D. D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97 (1): 75–90.
- Findley, M., Powell, J., Strandow, D., Tanner, J. (2011). The localized geography of foreign aid: a new dataset and application to violent armed conflict, *World Development*, 39 (11): 1995–2009. doi:10.1016/j.worlddev.2011.07.022
- Flint, C., Taylor, P.J. (2014). *Political Geography World-economy, nation-state and locality*, (F. Ereker, Çev.), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Gilmore, E., Lujala, P., Gleditsch, N. P., Rød, J. K. (2005a). Conflict diamonds: a new dataset, *Conflict Management and Peace Science*, 22(3): 257–292.
- Gilmore, E., Lujala, P., Gleditsch, N. P., Rod, J. K. (2005b). The diamond dataset codebook. <https://www.prio.org/Data/Geographical-and-Resource-Datasets/Diamond-Resources/>, E.T. 10.12.2020.
- Gleditsch, K.S. (2007). Transnational dimensions of civil war, *Journal of Peace Research*, vol. 44, no. 3, pp. 293–309, DOI 10.1177/0022343307076637.
- Harunoğulları, M. (2017). Orta Doğu jeopolitiği ve küresel güçlerin enerji mücadelesi, *Humanitas*, 5(9): 121-137. DOI: 10.20304/humanitas.318517.
- Hegre, H., Raleigh, C. (2006). *Population size, concentration and civil war: a geographically disaggregated analysis*. Paper presented at the Annual Meeting of the International Studies Association, San Diego, 22-25.
- Humphreys, M. (2005). Natural resources, conflict, and conflict resolution: uncovering the mechanisms, *Journal of Conflict Resolution*, 49 (4): 508–537.
- Kaldor, M. (1999). *New and old wars: organized violence in a global era*. Cambridge: Polity Press/Stanford University Press.
- Keen, D. (1998). *The economic functions of violence in civil wars*. London: International Institute for Strategic Studies.
- Khalaf, R. (2015). Governance without Government in Syria: Civil society and state building during conflict, *Syria Studies*, 37-72.
- Klare, M. T. (2001a). *Natural resources wars: The new landscape of global conflict*. New York: Metropolitan Books.
- Klare, M.T. (2001b). The New Geography of Conflict. *Foreign Affairs*, May/June: 49–61.
- Lacoste, Y. (1998). *Coğrafya savaşmak içindir*, (A. Arayıcı, çev.). İstanbul: Özne Yayınları.
- Le Billon, P. (2008). Diamond wars? conflict diamonds and geographies of resource wars. *Annals of the Association of American Geographers*, 98 (2): 345–372.
- Lei, Y. H., Michaels, G. (2014). Do giant oilfield discoveries fuel internal armed conflicts?, *Journal of Development Economics*, 110, 139–157.
- Lujala, P., Gleditsch N. P., Gilmore, E. (2005). A diamond curse? civil war and a lootable resource. *Journal of Conflict Resolution*, 49 (4): 538–562.
- Lujala, P., Rød, J. K., Thieme, N. (2007). Fighting over oil: Introducing a new dataset. *Conflict Management and Peace Science*, 24 (3): 239–256.
- O’Loughlin, J., Witmer, F. (2005). Taking ‘Geography’ seriously: disaggregating the study of civil wars, Paper presented at the conference on “Disaggregating the study of civil war and transnational violence”, University of California Institute of Global Conflict and Cooperation, La Jolla, CA.
- Oğurlu, E. (2017). Doğu Akdeniz doğal gazı: Bölgesel bütünleşme veya çözülme aracı?, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (VIII-I): 35-49.
- Pettersson, T. (2020). UCDP battle-related deaths dataset codebook version 20.1 <https://ucdp.uu.se/downloads/>.
- Pettersson, T., Magnus Ö. (2020). Organized violence, 1989-2019. *Journal of Peace Research*, 57(4).

- PRIO. (2020). Diamond resources, geographical and resource datasets, codebook. <https://www.prio.org/Data/Geographical-and-Resource-Datasets/Diamond-Resources/> E.T. 10.12.2020.
- Raleigh, C., Hegre, H. (2005). Introducing ACLED: An armed conflict location and event dataset. Paper presented to the conference on Disaggregating the Study of Civil War and Transnational Violence, University of California Institute of Global Conflict and Cooperation, San Diego, CA, 7–8.
- Raleigh, C., Witmer, F., O’Loughlin, J. (2010). A review and assessment of spatial analysis and conflict: The geography of war. In: Denmark, Robert A (ed.) *The International Studies Encyclopedia*, Vol. X. Oxford: Wiley- Blackwell, 6534–6553.
- Ross, M. L. (2001). How Does natural resource wealth influence civil war?, December 2001 meeting of the Global Development Network in Rio de Janeiro.
- Ross, M. L. (2004). What do we know about natural resources and civil war? *Journal of Peace Research*, 41 (3): 337–356.
- Ross, M. L. (2006). A closer look at oil, diamonds, and civil war. *Annual Review of Political Science*, 9: 265–300.
- Samset, I. (2009). Natural resource wealth, conflict, and peacebuilding, *The Graduate Center, Program on States and Security*, Ralph Bunche Institute for International Studies.
- Schaffer, B. (2014). Can new energy supplies bring peace?, *The German Marshall Fund of the US*. <http://www.gmfus.org/publications/can-new-energy-supplies-bring-peace>. E.T. 17.08.2019.
- Singh, Ra. J., Bodea, C., Higashijima, M. (2014). Oil and civil conflict: can public spending have a mitigation effect. *Policy Research working paper*;no. WPS 7100, World Bank Group, Washington, DC <http://documents.worldbank.org/curated/en/2014/11/20366887/oil-civil-conflict-can->
- Şahin, B. (2014). Adı konulmamış bir soykırım: Liberya İç Savaşı, *20. Yüzyılda Soykırım ve Etnik Temizlik* adlı kitapta bölüm. (Ed: Çakmak, C., Güneysu, G. ve Çolak, F.G.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2011). *Büyük Türkçe sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thieme, N., Rød, J. K., Lujala, P. (2007). *The petroleum dataset codebook*, Peace Research Institute Oslo. <https://www.prio.org/Global/upload/CSCW/Data/Geographical/codebook.pdf>, E.T. 10.12.2020.
- UN. (2019). Global Resources Outlook 2019: Natural Resources for the Future We Want, International Resource Panel.
- Vehnämäki, M. (2002). Diamonds and warlords: The Geography of War in the Democratic Republic of Congo and Sierra Leone, *Nordic Journal of African Studies*, 11(1): 48-74.
- Weidmann, N.B., Rød, J.K. ve Cederman, L.-E.(2010). Representing ethnic groups in space: A new dataset, *Journal of Peace Research*.
- Weinstein, J. M. (2007). *Inside rebellion: The politics of insurgent violence*. New York: Cambridge University Press.